

משפט הרחוב

גיל רוטשילד ועדי בלוטנר*

מאמר זה מבקש להציע חלופה לגישה משפטית מקובלת הנוטה להתייחס לרחוב העירוני כאמצעי מעבר בין מרחבים פרטיים, ולקדם תחתיה תפיסה גדושה יותר בדבר מגוון האינטרסים שבכוחו של מרחב זה לקדם. בין השאר, הכוונה לפוטנציאל הגלום ברחוב העירוני לשמש מרחב משלים לניהול חיים – כאתר להתנהלות יום-יומית, כמקום למפגש חברתי, כמפלט ממצוקות הבית וכמרחב לקיום מחאות פוליטיות, מסיבות, אירועי תרבות ועוד. העמדה של תפיסה זו כנקודת מוצא להסדרה המשפטית של ההתנהלות האנושית ברחוב עשויה להביא לחלוקה שוויונית יותר של מרחב זה, לסייע בפיתוח יחסי אמון בקרב כלל משתמשיו ולהעניק מענה לצרכים אנושיים מגוונים. במאמר זה ביקשנו להצביע על חלקן של נורמות משפטיות בכינון הרחוב העירוני כמרחב חברתי ולהציע מסגרת לבחינה ביקורתית של האופן שבו הן ממלאות תפקיד זה. לאחר הנחת היסודות התאורטיים והנורמטיביים למודל המוצע, נבקש להדגים את ישימותו באמצעות בחינה של כמה מקרים שבהם התמודדו בתי המשפט בישראל עם אירועי המחאה החברתית ברחובות תל-אביב-יפו. לשיטתנו, יתרונו המרכזי של המודל המוצע נעוץ ביכולתו לחשוף את האופן שבו תפיסות חברתיות מושרשות משתתפות הלכה למעשה בעיצוב המציאות המרחבית הישראלית – כל זאת, בתיווכן של נורמות משפטיות שטווח פעולתן המלא עלול לעתים לחמוק מעינינו. תקוותנו היא כי הניתוח המובא במסגרת המאמר יסייע לרתום את המשפט הישראלי למאמץ המורכב של יצירת עירוניות חיונית שבכוחה להגשים מנעד רחב של אינטרסים חברתיים.

* תודתנו נתונה למאי פונדק ולעמית דויטשר על השיחות המפרות ועל תובנותיהם והערותיהם מאירות העיניים, וכן לאיסאס היילה על נכונותו לפתוח לפנינו צוהר לאופן ההתבוננות של הקהילה האריתראית בתל-אביב בתפקודו ובמשמעויותיו של המרחב הציבורי המשותף. כמו כן ברצוננו לציין כי ההשראה לחלק גדול מהרעיונות המובעים במאמר מקורה, בין היתר, במפגש מתמשך עם נערות ונערים בעיר בת-ים, משתתפי פרויקט "ניידת הידידות" של עמותת "עלם", שחשפו לפנינו את הפוטנציאל החבוי ברחוב העירוני לתפקד כמרחב משלים לניהול חיים.

פורדו: ההמתנה? זאת אומרת שהמתנתם לוי?
 ולאדימיר: אתה מבין...
 פורדו: כאן? על אדמתי?
 ולאדימיר: לא התכוונו לשום דבר רע.
 אסטראגון: זה מתוך כוונות טובות.
 פורדו: הדרך שייכת אמנם לכולם.
 ולאדימיר: ככה בדיוק אמרנו לעצמנו.
 פורדו: זאת חרפה, אבל זה כך.
 אסטראגון: אין מה לעשות נגד זה.
 פורדו (במחווה של רוחב-לב): נניח לעניין.
 סמואל בקט, מחכים לגודו¹

מבוא

תפיסה מקובלת של הרחוב העירוני נוטה לראות בו בעיקר אמצעי מעבר ממרחב פרטי אחד למשנהו. אולם, נוסף על היותו דרך, טמון במרחב זה פוטנציאל רב ולא ממומש להגשמה של מגוון זכויות ואינטרסים חברתיים חשובים. כך, הרחוב יכול לשמש אתר למפגש חברתי, מפלט ממצוקות הבית, מרחב לקיום מחאות פוליטיות, מסיבות, אירועי תרבות ועוד. כמו כן, רבים שוהים ברחוב שהייה ממושכת מסיבות שונות ומשונות, ועבורם יש חשיבות ניכרת לשימושים האפשריים הנוספים של מרחב זה. עם אנשים אלו נמנים חסרי הבית וכן אלו הבוחרים בו כמרחב משלים לניהול חייהם כשהמרחב הפרטי הנגיש להם אינו גדול דיו, או כשדווקא בשל מאפייניו היחודיים הם מוצאים אותו אופטימלי להגשמת צורכיהם ומאוייהם.² לטענתנו, המדיניות המשפטית שעניינה הסדרת ההתנהלות האנושית ברחוב מסתפקת במקרים רבים בהבטחת תפקודו כאמצעי לתנועה ומעבר בטוחים. במונחים רבים, מדיניות זו משקפת את האינטרסים של גורמים הגמוניים בחברה היוצאים נשכרים מהשתרשות התפיסה הרואה ברחוב העירוני מרחב שהוא שיורי למרחב הפרטי. מדיניות זו אינה מביאה בחשבון במידה מספקת את האפשרויות הגלומות במרחב זה להגשמה של מגוון זכויות ואינטרסים, וממילא אינה מעודדת את השימוש בו כספירה משלימה לניהול חיים.

להסדרה משפטית זו יש השלכה ממשית על עיצוב התודעה הקולקטיבית הנוגעת להתנהלות האנושית הראויה ברחוב, ומשכך – לאופן שבו מרחב חברתי זה מכונן הלכה למעשה. ביתר פירוט: הסדרה זו מעודדת חלוקה לא שוויונית של המרחב הציבורי העירוני. משכך, לגישתנו, יש מקום לחשיבה מחודשת על המטרות העומדות בבסיס ההסדרה המשפטית האמורה ולקידום תפיסה גדושה יותר של הרחוב העירוני. התפיסה המוצעת רואה במרחב הציבורי מרחב דינמי העשוי להעניק מענה מלא יותר לצרכים אנושיים מגוונים, כמו גם לשמש אתר המסייע לפיתוח יחסי אמון הדדיים בקרב ציבור משתמשיו. מטרתנו היא אפוא להצביע על התפקיד של נורמות משפטיות בכינון הרחוב העירוני כמרחב חברתי, ולהציע מסגרת לבחינה ביקורתית של האופן שבו הן ממלאות את תפקידן זה במצב הדברים הנוכחי.

להלן נדון בגורמים המשתתפים בתהליך העיצוב של המרחב החברתי בכלל, ובחלק המשמעותי שממלאות בו נורמות משפטיות בפרט. בהמשך נציג את ההגדרה שבחרנו לאמץ למושג 'רחוב עירוני' ואת הטעמים לבחירתנו דווקא במרחב זה כמושא לדיון. על רקע זה נבקש להציג שתי תפיסות מתחרות בכל הנוגע לאופן הכינון של הרחוב העירוני: האחת רואה בו, בין היתר, מרחב משלים

לניהול חיים המאפשר לקדם הגשמה של זכויות ואינטרסים; האחרת ממשיגה את הרחוב העירוני מנקודת מבטו של משטר הקניין הפרטי וחותרת לכינונו באופן שיסייע למקסם את פוטנציאל ההנאה של בעלי קניין מקניינים.³ לאחר מכן נבקש להדגים את ישימותו של המודל התאורטי המוצע בבחינה של כמה מקרים שבהם התמודדו בתי המשפט עם אירועי המחאה החברתית ברחובות תל אביב-יפו – אירועים שבמסגרתם נעשו שימושים המאתגרים במובהק את התפיסות המקובלות בנוגע למהות של המרחב העירוני. בתוך כך נצביע על האינטרסים שהמדיניות המשפטית שננקטה מקדמת, כמו גם על האינטרסים שלא זוכים להגנה מספקת במסגרתה. לשיטתנו, הניתוח המוצע עשוי לסייע לרתום באופן מוצלח יותר את המשפט הישראלי למאמץ המורכב של יצירת עירוניות חיונית שבכוונה להגשים מגוון רחב של אינטרסים חברתיים.

א. משפט, מרחב ועירוניות

תפיסה חברתית רוחת ממשיגה את המרחב שבמסגרתו בני אדם וחברות מתפקדים כנתון קבוע בעל תצורה הכרחית, כרקע טופוגרפי נטול היסטוריה שהוא מצע לכלל הפעולות האנושיות. לפי תפיסה זו, המרחב הוא תוצר בלתי-נמנע של תהליכים בעלי אופי 'טבעי' כגון הצרכים הכלכליים והדמוגרפיים של חברות והבחירות החופשיות של בני אדם, בהינתן מאפיינים פיזיים נתונים. אולם, במשך העשורים האחרונים החלו הוגים לקדם את התובנה שלפיה המרחב שבמסגרתו חברות מתנהלות הוא כשלעצמו תוצר של פעולה אנושית, השואבת את חיותה מכוחות חברתיים המתפקדים בהקשר פוליטי ואידאולוגי מסוים.⁴ התבוננות ביקורתית זו תרמה לחשיפת החלק המשמעותי של גורמים חברתיים בכינון ובשעתוק של המרחב והזמינה מחקר נוסף על אודות ההיסטוריה שלו בהקשר נסיבתי של יחסי כוחות חברתיים.⁵ בפרק זה נבקש להציע מודל המאפשר לנתח ביתר בהירות את חלקן של נורמות משפטיות בכינון המרחב החברתי בכלל והמרחב העירוני בפרט. כפי שנבקש להראות, מודל זה – המציב במרכז הדיון נורמות משפטיות שעד כה עשויות היו להיתפס כנטולות חשיבות מבחינת השפעתן על אופן כינון המרחב – מסייע בחשיפת השורשים הפוליטיים והאידאולוגיים של התהליך הנדון.⁶

ככל שהדבר נוגע לסביבות עירוניות, נראה כי מרבית העיסוק התאורטי בתהליך יצירתן ועיצובן נוגע בהיבטים התכנוניים-אורבניים של הבעיה. כך, למשל, ציינה ג'יין ג'ייקובס את "הגסיסה הגדולה של החד-גוניות" (The great blight of dullness) כאחת הסיבות המרכזיות לכישלון של סביבות עירוניות רבות.⁷ ג'ייקובס איתרה כמה תנאים הכרחיים ליצירת רב-גוניות ברחובות העיר, ונקל להבחין שכולם מתייחסים להיבטים תכנוניים מובהקים.⁸ אכן, נראה כי אין חולק על כך שהעקרונות התכנוניים המכתיבים את הצורה הגשמית של סביבות עירוניות כרוכים באופן הדוק בהצלחה של מרחבים אלה לכונן אורבניות חיונית.⁹ נראה כי תובנה זו עמדה בבסיס עבודותיהם של תאורטיקנים, אדריכלים ומתכנני ערים שביקשו לאתר את הסיבות להצלחה של סביבות עירוניות שונות זו מזו בדרך של התחקות אחר העקרונות או הכשלים התכנוניים שהנחו את עיצובן.¹⁰

בעשורים האחרונים אכן מתחדדת התובנה שלפיה גורמים נוספים – מלבד ההיבטים התכנוניים – ממלאים תפקיד משמעותי בכינון של מרחבים עירוניים. במסגרת זו, מחקרים שנערכו בשני העשורים האחרונים בתחום המתפתח של משפט ומרחב מבקשים לחשוף ביתר בהירות את ההשפעה של נורמות משפטיות (המהוות כשלעצמן, כמובן, תופעות חברתיות) על המרחב העירוני.¹¹ בתארו חלק מההשפעות הללו ציין ישי בלנק:

מחקרים רבים שנכתבו בארץ ובעולם (בקצב הולך וגובר) בעשור האחרון הראו כי לדיני המקרקעין, המס, התכנון והבנייה, רישוי העסקים, החינוך ועוד מערכות חוקיות רבות ישנה השפעה מכרעת על האופן שבו אנשים וקהילות מארגנות את הסביבה החומרית שלהם: אם ייבנו שטחי מסחר, קניונים ואזורי תעשייה רבים יותר והיכן; אם לאנשים יהיו תמריצים להקים פרברים חדשים והיכן; באילו ערים ייפתחו בתי עסק לממכר חזיר והיכן הם יוקמו בתוך הערים; אם בתי ספר יכללו אוכלוסיות הומוגניות של תלמידים (מבחינה מעמדית, אתנית ולאומית) או שמא יהיו מורכבים מאוכלוסיות תלמידים הומוגניות; אם קהילות שונות יחיו בשילוב או בנפרד זו מזו.¹²

דוגמה מוצלחת להשפעה של כללים משפטיים על הכינון הפיזי של המרחב העירוני אפשר למצוא במערכות מיסוי עירוניות, המייצרות לעתים תמריצים חיוביים לגופי התכנון להקים אזורי תעשייה ומסחר נוספים (המגלמים פוטנציאל לארנונה בשיעורים גבוהים), ואגב כך למנוע בנייה של דירות מגורים קטנות ובנות-השגה המניבות, ככלל, ארנונה בשיעורים נמוכים בהרבה.¹³ דוגמה נוספת לתהליך המתואר טמונה, למשל, בבחינת ההשפעות של כללים ושל נורמות משפטיות על ההיווצרות של מציאות עירונית סרגטיבית בישראל.¹⁴

אפשר לשים לב שדוגמאות אלה מתמקדות בהשפעת המשפט על ההתפרשות המרחבית הגשמית של הסביבה העירונית או על הרכבה הדמוגרפית. זהו מובן אחד בלבד של כינון המרחב, אולם פעולת המשפט בשדה הנדון אינה מתמצה בהשפעה הניכרת לעין של נורמות על הטופוגרפיה העירונית.¹⁵ אדרבה, שדה פעולה מרכזי לא פחות הינו השדה הסימבולי, הווה אומר: פעולתו של המשפט (בצד גורמים נוספים) בעיצוב ובתחימה של המשמעויות המיוחסות למרחב מסוים בחברה, ובכלל זה בהגדרת מנעד השימושים האנושיים המצופים להתבצע בין גבולותיו. פעולה זו, בתורה, ממלאת תפקיד מרכזי בעיצוב התודעה של פרטים ושל קבוצות ביחס למרחב, ומשכך – גם בארגון משמעויותיו החברתיות ובכינונו כתוצר חברתי.¹⁶

כדי להמחיש נקודה אחרונה זו אפשר להיעזר בדוגמה הבאה. תארו בראשון פארק ציבורי עם כרי דשא מזמינים ושביילי כורכר רבים המיועדים להולכי רגל ולאופניים. בשבתות ובחגים, ובמידה מסוימת גם בימות השבוע, הפארק משמש משפחות וקבוצות חברים לעריכת פיקניקים, למשחקי כדור, להסטת טיסנים ולשאר פעילויות כיוצא באלה. כדבר שבשגרה הפארק הומה אדם, גדוש ריחות ורעשים אנושיים. עכשיו תארו בראשון את אותו מרחב טופוגרפי שעליו משתרע הפארק בתוספת שינוי נורמטיבי קטן: איסור על הימצאות של בני אדם על המדשאות. פארק זה, נקי ומסודר ככל שיהיה, ישמש ככל הנראה אנשים מעטים בהרבה והחוויה שיעניק למתהלכים בשביליו תהיה שונה בתכלית. למעשה, נראה שכבר לא מדובר בפארק כי אם במקבץ שבילים המשמשים למעבר ולרכיבה מנקודה (חיצונית) אחת לאחרת. שינוי של נורמה משפטית אחת המסדירה את ההתנהלות האנושית במרחב נתון – שנותר כשלעצמו ללא כל שינוי גשמי – חולל בו מהפך מהותי. מקור המהפך אינו נעוץ רק בשינויים הגשמיים הנתפסים בחושינו (הפיחות שחל ברעשים, בריחות ובתנועה על גבי המדשאות), אלא גם – ובעיקר – בשינוי התודעתי שחולל האיסור בקרב משתמשי הפארק: שינוי בתודעה שגרר עמו שינוי בהוויה. ניסוי מחשבתי זה מלמד כי מהותו של הפארק כרוכה באופן הדוק בפרקטיקות המרחביות המיוחסות לו בתודעה המשותפת ובאופן שהחברה נותנת לו משמעות. בדומה, נראה כי נורמות התנהגותיות (משפטיות, חברתיות ואחרות) ממלאות תפקיד משמעותי בהגדרה של מרחבים נוספים. כך, למשל, האיסור המקובל על דיבור בקול רם בספרייה ציבורית הוא חלק בלתי-נפרד מכינון המרחב המהווה 'ספרייה', ואילו ה'היתר' (החברתי-נורמטיבי) להתערטלות חלקית בחוף הים ממלא תפקיד משמעותי בכינון של מרחב זה.

במידה רבה, הבסיס התאורטי להבנת המרכזיות של התודעה החברתית לעצם כינונו של המרחב הונח בספרו הקאנוני של הנרי לפבר *The Production of Space*, שבו ביקש לפבר לתור את תאוריה מאחדת של המרחב.¹⁷ במסגרת זו בירר לפבר את הטענה שלפיה המרחב הוא למעשה תוצר חברתי של תהליכים וכוחות ולא רק תופעה גשמית בעלת מאפיינים טופוגרפיים קשיחים. לטענתו, אי-אפשר לראות במרחב החברתי כלי קיבול ניטרלי להתרחשות של פעילויות אנושיות: המרחב הוא תוצר של האנרגיות החברתיות הפועלות עליו ובתוכו, ואנרגיות אלה מושפעות בתורן מאופן כינונו של מרחב זה.¹⁸ שטטוש הגבולות בין המרחב לבין הפעולה האנושית הגוררת עמה מתן משמעות מהווה נקודה מרכזית לענייננו: הממד החווייתי של המרחב הוא גורם חיוני בכינונו. זהו **המרחב הנְחִייה** (lived-space).¹⁹

במילים אחרות, הדימוי של המרחב הוא במוכנים רבים ממשי יותר מהסכיבה הגשמית עצמה: המפה קודמת לטריטוריה ומחוללת את ממשותה.²⁰ תובנה זו באה לידי ביטוי באופן שבו אנו נוהגים להגדיר מרחבים חברתיים ולהעניק להם משמעות. מרחבים רבים בחיינו מתוארים ומומשיים באמצעות הממד הפונקציונלי שלהם והחוויה שהם מעניקים בהקשר תרבותי נתון.²¹ מונחים מרחביים כגון חדר רחצה, דירה, פארק ורחוב עירוני מסמנים עבור בני החברה פרקטיקות מרחביות, ומגוון הפרקטיקות שקנו אחיזה ככאלו המצופות להתבצע במרחב נתון מכונן הלכה למעשה את אותו מרחב.

על רקע זה מתבהר חלקו המשמעותי של המשפט בתהליך הכינון של המרחב. המשפט, ככלי סמכותי לקביעת נורמות התנהגותיות, מהווה גורם מרכזי בהכתבת מנעד השימושים המותרים במרחבים שונים זה מזה. מובן שנורמות משפטיות מושפעות כשלעצמן מתפיסות חברתיות דומיננטיות, אך בה בעת אין להפחית מחשיבותו של ממד הפעולה הסימבולי-המכונן שלהן ומההשלכות המתלוות אליו. ביתר פירוט: בכוחו של המשפט להעניק למציאות המשתקפת מפעולתו תוקף נוקשה במיוחד של קביעות ושל יציבות, משל הייתה בעלת מאפיינים 'טבעיים'.²² באופן זה המשפט ממלא תפקיד מרכזי בעיצוב התודעה הקולקטיבית בכל הנוגע למנעד ההתנהגויות המצופות להתבצע במרחבים מסוימים ובכללם המרחב העירוני. תודעה זו מהווה בתורה גורם מרכזי בקביעת גבולותיו של מרחב זה ובכינונו כתוצר חברתי.²³ כאמור, התהליך הנדרש מתבצע מתחילתו בהקשר פוליטי ומהווה שיקוף של יחסי כוחות נתונים. להלן אמנם נבקש לטעון כי תודעה הממשיגה את הרחוב העירוני כשדה להתרחשות של מנעד מצומצם של התנהגויות אנושיות – מעין מרחב שיורי המיועד בעיקר למעבר ולשימוש ארעי – עלולה להציב מכשולים ממשיים להיווצרות של רחוב עירוני חיוני.²⁴ מצב זה עולה בקנה אחד בראש ובראשונה עם האינטרסים של גורמים בחברה המחזיקים בקניין פרטי בהיקף מספק כדי לקיים את מרבית צורכיהם החיוניים בדל"ת אמותיהם, ואינם זקוקים למרחב הציבורי כעניין קיומי. פעולת המשפט כגורם מתווך בין אידאולוגיה הגמונית זו לבין המרחב הנחיה בפועל מהווה אכן כוח מובהקת להחלת המודל התאורטי המוצע.

בפרק הבא נבקש להציג שתי תפיסות מנוגדות של הרחוב העירוני כשדה משמעות, המשקפות אידאולוגיות מתחרות בנוגע לאופן החלוקה והכינון של המרחב העירוני. בהתאם למודל המוצע נמשיך ונטען כי המשפט עשוי למלא תפקיד משמעותי בהטמעה ובהפיכה של כל אחת מהתפיסות האמורות למציאות מרחבית-חברתית בעלת תוקף ממשי.

ב. הרחוב העירוני

הגדרה

בדברנו על רחוב עירוני בהקשר הנדון כוונתנו לכל המרחבים העירוניים שאינם סגורים או מבונים מכל צדדיהם ונמצאים בסמיכות לאזורי מגורים. הגדרתנו למושג 'רחוב עירוני' מורכבת אפוא משני יסודות נפרדים: האחד, היותו של הרחוב פתוח או מפורש, באופן העושה אותו לרצף אחד עם המרחב הציבורי ומסייע בהבחנתו מחללים סגורים; האחר, היותו בקרבה מספקת לאזורי מגורים, באופן המאפשר לראותו כחלק אורגני מחיי היומיום של התושבים. נקל להבחין שהגדרה זו תופסת את הרחוב העירוני במשמעותו השגורה (קרי: רצועת כביש התחומה משני צדיה במדרכות להולכי רגל), אך יש לשים לב לכך שבגדרה באים בין היתר גם גינות ציבוריות עירוניות, שדרות רחבות ידיים ומרכזי קניות פתוחים (ככל שהללו אינם ממוקמים בשולי העיר וככל שאינם סגורים ומובדלים בכירור מהמרחב הפתוח).

בחירתנו להתמקד דווקא במרחבים עירוניים אלה נובעת משני טעמים. ראשית, הואיל ובמצב המשפטי הקיים הנורמות הנוגעות אליהם – כמו גם דפוסי האכיפה הפחות-רשמיים בנוגע להתנהלות האנושית במסגרתם²⁵ – הן על פי רוב מגבילות ומצמצמות יותר, ולפיכך נוה לסמן דווקא אותן כמצע לדיון; שנית, וחשוב מכך, אנו סבורים שיש חשיבות מרכזית לדון דווקא בעיצוב של המרחבים הציבוריים הפתוחים הסמוכים לאזורי מגורים, וזאת נוכח חיוניותם להוויה העירונית וזמינותו הגבוהה של השימוש בהם, ההופכת אותו לתכוף וליומימי.²⁶ יתר על כן: רחובות עירוניים מוצלחים מציעים לעתים תכופות מפגש בין זרים מהסוג שאינו יכול להתקיים במרחבים ציבוריים אחרים, הואיל והללו אינם מקיימים את אותו איזון עדין שבין הספירה הפרטית לזו הציבורית. כך, למשל, דומה שמרחבים ציבוריים רחבי-ידיים המרוחקים ממרכזי הערים ומשכונות מגורים אינם יכולים להציע מגוון וריבוי אנושי כמו הרחוב העירוני.²⁷ מנגד, למקומות ציבוריים מבונים – מרכזים קהילתיים, ברכות ציבוריות, מועדוני ספורט וכיוצא באלה – יש נטייה לכפות על באיהם קרבה אנושית מסוגרת יחסית ובכך למנוע מהם את האפשרות לשמור על מידת הפרטיות הנכונה להם.²⁸ נוסף על כך, למקומות מעין אלה נתונה במקרים רבים אפשרות לברור את הבאים בשעריהם, מצב המזמין אינטראקציה חברתית סרגטיבית בעלת מאפיינים של הדרה.²⁹

מרכזיות שימושית זו של הרחוב העירוני הופכת אותו למרחב ייחודי להגשמה של זכויות אדם ואינטרסים חברתיים מהותיים, ומעניקה משנה-תוקף לדיון באופן כינונו. להלן נבקש להציג בקצרה את הזכויות והאינטרסים החברתיים העיקריים שרחוב עירוני עשוי, להשקפתנו, לסייע בקידומם. התבוננות ברחוב העירוני כשדה המאפשר הגשמה של אינטרסים חברתיים מעין אלה ממשיגה אותו, בין היתר, כמרחב משלים לניהול חיים. כפי שנבקש להראות, תפיסה זו עומדת בסתירה להמשגה של מרחב זה כמרחב שיווי המיעוד בראש ובראשונה למעבר בטוח בין ספרות פרטיות.

הרחוב העירוני כמרחב אינטגרטיבי

להשקפתנו אפשר לחלק את הזכויות והאינטרסים החברתיים שרחוב עירוני מוצלח עשוי לסייע בהגשמתם לשתי קבוצות מרכזיות. הראשונה כוללת את כל הזכויות שנהוג לראות במרחבים ציבוריים בכלל, וברחוב העירוני בפרט, את המקום הטבעי למימושן. כפי שנראה בהמשך, זכויות אלה זוכות להכרה חברתית ומשפטית לא מבוטלת במצב הדברים הנוכחי, הגם שלשיטתנו הכרה זו מצמצמת להיבטים מסוימים בלבד שלהן. הקבוצה השנייה כוללת זכויות ואינטרסים שהשאפה להגשמתם חורגת מהתפיסות המקובלות על אודות תכליותיו של הרחוב העירוני, ושלהשקפתנו ראוי לקדם גם אותם באמצעות מרחב זה. התפיסה שתוצג בחלק זה קוראת אפוא לעיצוב של הרחוב העירוני

לאור שתי הקבוצות גם יחד. בכך טמון עיקר ההבדל בין התפיסה המרחבית המוצגת בחלק הנוכחי של הפרק לבין זו שתוצג בחלקו הבא, המעניקה עדיפות מובהקת לקבוצת הזכויות והאינטרסים הראשונה אגב הזנחתה של השנייה. בהקשר זה חשוב לציין כי אין ככוונתנו לטעון לקיום מדרג של הזכויות והאינטרסים שיפורטו להלן, כי אם להציע פריזמה מורכבת ומגוונת שדרכה ראוי לבחון את האופן שבו נורמות משפטיות תורמות לכינון הרחוב העירוני.

הקבוצה הראשונה כוללת את הזכות לביטחון אישי ולשלמות הגוף והנפש, שמכוחה מצופה כי הרחוב העירוני יעניק ביטחון לכל המשתמשים בו, הן במישור המעשי והן במישור התודעתי. לכאורה, אין מדובר בערך חיצוני שהרחוב יכול לסייע בקידומו אלא בתנאי מקדמי שעליו לקיים כדי לאפשר הגשמה של אינטרסים אחרים; אולם לתפיסתנו הרחוב העירוני יכול לתפקד גם כספירה ייחודית להגשמה של בטחון אישי בכך שייספק מרחב בטוח המזמין כל אדם להשתמש בו, למשל בשל הצורך במפלט ממרחבים אחרים הטומנים עבורו סכנה, בלי שיצטרך לעמוד בפני חסמים. במובן זה, הזכות לביטחון אישי ולשלמות הגוף והנפש ראויה להיחשב כתכלית עצמאית שיש לשאוף למימושה באמצעות רחוב העירוני. יתרה מזו – וכפי שיוסבר להלן – ייחודו של הרחוב נעוץ בין היתר באפשרויות הגלומות בו להגברת הביטחון האישי באמצעים שאינם קשורים בגורמי אכיפה רשמיים, אלא בקידום תחושת האחריות והפיקוח ההדדי של כלל המשתמשים בו.³⁰ זכות נוספת שאת הגשמתה מקובל לראות כאחת מתכליותיו של הרחוב העירוני היא הזכות למעבר ולתנועה חופשית בין חלקי העיר. האפשרות לנוע בחופשיות ברחבי העיר חיונית ליכולת לנהל אורח חיים תקין. רחוב חסום עלול לשבש את שגרת חייהם של רבים ולגרום נזקים חומריים ונפשיים. נוסף על כך, עיר שרחובותיה מאפשרים תנועה נוחה מעודדת ניעות בין אזורים ובכך מסייעת לצמצום המרחקים הריאליים, להגברת הנגישות אל מגוון אתריה ולהסרת חסמים ליצירת אינטראקציה בין כלל תושביה.³¹ בהקשר זה יש לציין כי הזכות לבטחון אישי והזכות למעבר חופשי מסייעות בין היתר לקדם תכליות נוספות שנהוג לשייך לרחוב העירוני כגון מסחר או בילוי בשעות הפנאי. חירויות נוספות שנהוג לראות ברחוב העירוני פלטפורמה להגשמתן הן חופש הביטוי והחירות להפגין. רחובות עירוניים, במיוחד אלו הממוקמים במרכזי ערים, מהווים מרחב שבו ראוי לאפשר לאנשים ולקבוצות להביע את דעתם ואת מחאתם בנוגע למתרחש בחייהם ובחיי החברה והקהילה שאליה הם משתייכים, מצב המאפשר בין היתר לימוד חופשי, אקראי ולא ממוסד של רעיונות ודעות. יתרונו היחסי של הרחוב בקידום חירויות אלה נעוץ בהיותו פתוח ומזמין לכול, ללא תנאי כניסה וללא עלות. משכך, בכוחו של הרחוב לספק מצע למציאת שותפים ולקיום מחאה ציבורית רחבה, ואגב כך להעניק למחאה פוליטית משותפת תוקף מוחשי בעולם – פעולה שבכוחה להותיר חותם ממשי יותר בתודעה הציבורית.³²

נוסף על כך, הרחוב העירוני הוא מצע מוצלח להתפתחות של חיי תרבות עשירים הנגישים למגוון רחב של קהלים. מיציגים אמנותיים המתקיימים ברחוב – לרבות תאטרון, מופעי פנטומימה, שירה, נגינה, אמנות וכיוצא באלה – מאפשרים לציבור הרחב לצרוך תרבות באופן שגרתי, חופשי ונגיש,³³ וכן מקדמים חשיפה של אמנים לקהל הרחב. לבסוף, עצם הבחירה לערוך אירועי תרבות בשכונה מסוימת טומן בחובו פוטנציאל לקידומה הכלכלי (למשל, באמצעות עידוד המסחר ברחובותיה) ואולי אף ליצירת שינוי תודעתי בקרב תושביה.

בקבוצה השנייה, כאמור, נמנים אינטרסים שלא נהוג לראותם כחלק מתכליותיו של הרחוב העירוני ומשכך, ככלל, גם אין מצפים מהנורמות המשפטיות החולשות על ההתנהלות האנושית בין גבולותיו להבטיח את מימושם. להשקפתנו מדובר באינטרסים כבדי-משקל שדווקא ברחוב העירוני גלום פוטנציאל ייחודי לקידום הגשמתם. ההכרה באינטרסים אלה מחייבת הגמשה מסוימת של

התפיסה המרחבית המקובלת בכל הנוגע לרחוב העירוני, הקוראת להמשגתו של מרחב זה כמרחב שאינו מיועד רק למעבר בטוח או לשימוש ארעי אלא גם כספֶרה המזמינה שהייה אנושית ממושכת: מרחב משלים לניהול חיים. כפי שנבקש להראות בהמשך, דומה שיש בסיס לסברה שלפיה המשפט הישראלי אינו מקדם באופן מספק תפיסה מרחבית מזמינה מעין זו. כתוצאה בלתי-נמנעת מכך, קבוצת האינטרסים האמורה אינה זוכה להגשמה מספקת במציאות המרחבית העירונית. האינטרס הראשון הנמנה עם הקבוצה השנייה הוא חיזוק ופיתוח הרחוב כאתר לסוציאליזציה עירונית. רחוב עירוני המעודד מגעים אנושיים מגוונים ותקשורת עם הסובבים עשוי להביא לקידום של מערכות יחסים בין תושבי העיר ובינם לבין המבקרים בה. עיר המזמנת לשהים ברחובותיה, כדבר שבשגרה, מפגש אקראי ואינטראקציה לא מחייבת בין אנשים בעלי רקע אתני, כלכלי, דתי או תרבותי מגוון מעודדת חשיפה הדדית והיכרות מסוימת, שבכוחן להפיג או להפחית את תחושת הניכור הנובעת בין היתר מזרות מוחלטת בין קבוצות אוכלוסייה שונות זו מזו. על פוטנציאל זה של הרחוב העירוני עמדה ג'ייקובס באומרה:

במערכת מעין זו אפשר להכיר ברחוב עירוני שכונתי כל מיני אנשים ללא סיבוכים מיותרים, ללא שעמום, ללא צורך להתנצל ולהסביר, ללא פחד פן תעליב מישו, ללא המבוכה הכרוכה בהטרדה או במחויבות וללא כל שאר המחויבות הנלוות למערכות יחסים מוגבלות פחות. אפשר לקיים יחסי מדרכה מצויינים עם אנשים שונים מאוד ממך, ואפילו, עם חלוף הזמן, לפתח יחסים קרובים יותר במרחב הציבורי.³⁴

פיתוח 'יחסי מדרכה' כאלה עשוי לתרום גם לשמירה על הביטחון האישי של המשתמשים ברחוב שלא באמצעות גורמי שיטור ואכיפה. בעצם קיומה של מערכת יחסים בין תושבי הרחוב ומשתמשי טמונה האפשרות לפתח יחסי אמון וערכות הדדית ולהתהוות של רשת פיקוח ומעקב ציבורי. אינטרס חברתי נוסף הנכלל בקבוצה השנייה נובע מהצורך לנצל את משאבי המרחביים של הרחוב העירוני למימוש צרכים אנושיים-קיומיים. המקרה הפרדיגמטי הממחיש צורך זה הוא המקרה של חסרי הבית.³⁵ בשל העיסוק התאורטי והמשפטי הענף בצרכים של קבוצה זו – הנובע בין היתר מעצמתה המוגברת של הפגיעה המוסכת לחבריה מאימוץ תפיסה מרחבית מצמצמת של הרחוב העירוני – בחרנו לא למקד בה את עיקר הדיון במסגרת זו.³⁶ רק נציין כי לגישתנו יש להעניק משקל מיוחד לזכויות של אלה שהרחוב הוא עבורם מרחב ייחודי לקיום פעילויות אנושיות בסיסיות כגון לינה ועשיית צרכים.³⁷ בצד זאת נבהיר כי לשיטתנו אין לסמן הבחנה תאורטית חדה (כלומר: הבחנה של מהות) בין המקרה של חסרי הבית לבין יתר המקרים שידונו בהמשך הדברים.³⁸ בעוד שלחסרי הבית עומד לעתים תכופות הטיעון המשכנע ביותר – נוכח העובדה שאין ברשותם כל מרחב פרטי לקיום צורכיהם – יתר המקרים שידונו להלן מעוררים אף הם, במידות משתנות, את אותה מערכת שיקולים. יתרה מזו: בראייתנו, התמקדות בלעדית בצרכים הבסיסיים ביותר של חסרי הבית עלולה להוביל לאימוץ של תפיסה צרה מדי של מנעד השימושים האנושיים הראויים להתבצע ברחוב העירוני. לנוכח האמור, במסגרת זו נעסוק ביתר הרחבה דווקא בצרכים של הקבוצות בחברה הזקוקות לרחוב העירוני כמרחב משלים לניהול חיים – צורך המתעורר לרוב כשהמרחב הביתי הפרטי (כמו גם מרחבים פרטיים אחרים) צר מלהכיל את מגוון הצרכים הפיזיים והנפשיים של דייריו. מטבע הדברים דיון זה יפה, מקל וחומר, גם למקרה המובהק יותר של חסרי הבית. קבוצה אחת הנוקקת לעתים תכופות לרחוב העירוני כמרחב משלים לניהול חיים היא בני נוער. המקור לצורכם במרחב זה יכול להימצא בהיעדר מקום פיזי המאפשר בילוי עם חברים, בקשיים ומתחים המאפיינים את הסביבה הביתית ואת הקשר עם המשפחה בתקופת גיל ההתבגרות, ברצון

בשחרור זמני מגבולות ומפיקוח הורי ובצורך בפרטיות שאינה מתאפשרת במרחבים אחרים.³⁹ עבור בני נוער רבים הרחוב העירוני מהווה מפלט מהמרחב הביתי המחייב אותם להתמודד עם תנאי חיים קשים ועם מערכות יחסים טעונות.⁴⁰ כמו כן, העובדה שהרחוב העירוני זמין ופתוח לכול, והשימוש בו אינו כרוך בעלות כספית, הופכת אותו למרחב אידאלי למפגש ולבילוי עם חברים – צורך חיוני לגיבוש הזהות הבוגרת של בני הנוער. אמנם אפשר לטעון שיש להגשים את האינטרס המתואר באמצעות הקצאת מרחבים ייעודיים לדבר – כגון מרכזים קהילתיים או גינות ציבוריות מרוחקות – וכך להימנע מהתנגשות בין האינטרסים של בני הנוער לבין האינטרסים של תושבי השכונה או משתמשים אחרים ברחוב העירוני; אולם העובדה שהמרחב הנבחר לשהייה של בני הנוער נפרד מן הבית ובה בעת מוגן וקרוב אליו טומנת בחובה יתרונות רבים. עידוד בני הנוער לבלות במרחב פתוח הקרוב לבית הוריהם מאפשר להם ליהנות בו זמנית הן מתחושת עצמאות וחופש מגבולות והן מנוכחות הורית (ולו תודעתית) המספקת תחושת ביטחון ורשת הגנה. נוכחות הורית מסוג זה תורמת לצמצום פגיעותם של בני נוער ללחץ חברתי ולירידה בשכיחות של התנהגויות שליליות.⁴¹ כמו כן, יש חשיבות עצמאית לכך שבני נוער יחוו רצויים וקרובים לחברה שבתוכה הם חיים וידעו שגם צורכיהם מובאים בחשבון במכלול השיקולים המכוננים את הרחוב העירוני.⁴²

לצד האמור אפשר לחשוב על מקרים נוספים שבהם לא די במרחב הפרטי הנגיש לאדם כדי לאפשר לו לממש את שלל צרכיו ורצונותיו. מקרה כזה, שהשיח על אודותיו מפותח פחות, הוא המקרה של תושבי עיר המשתמשים בשטח הרחוב הצמוד לביתם כמרחב משלים לניהול חייהם. מדובר במקרים שבהם הבית אינו כולל מרפסת או גינה ודייריו – הזקוקים למרחב פתוח ומאוורר כזה – משתמשים בגינה הציבורית הסמוכה או בספסלים הממוקמים ברחוב הקרוב לביתם, בין כעניין שבשגרה ובין לצורך אירועים רבי-משתתפים.⁴³ שימוש שכזה ברחוב העירוני נפוץ בעיקר בשכונות מגורים המתאפיינות בדירות בעלות שטח מצומצם יחסית ונטולות גינה או מרפסת. זליגה כזו של שימושים מהמרחב הביתי לעבר הרחוב היא נדירה יחסית באזורים שבהם השטחים הפרטיים (המבונים והפתוחים) מרווחים יותר ועל כן מסוגלים לאפשר מגוון רחב למדי של שימושים. כמו כן יש מקרים שבהם אנשים שיש ביכולתם לבצע פעולות מפעולות שונות בתוך המרחב הביתי – כגון עבודה על המחשב הנייד – מעדיפים בכל זאת לבצען ברחוב העירוני לנוכח אופיו של מרחב זה והאפשרויות הגלומות בו.

אפשר אמנם לטעון כי אין זה תפקידו של הרחוב העירוני להוות סביבת מחיה משלימה למרחבים ביתיים הצרים מלהכיל את צורכי יושביהם. לפי שיטה זו, פתרון ראוי למחסור במרחב ביתי מספק הוא הצבת סטנדרטים חדשים לשטח המינימלי של יחידת דיור. אולם, להשקפתנו, גישה זו לוקה בשני קשיים מהותיים: ראשית, היא מתעלמת מהמציאות הקיימת, שבמסגרתה נראה כי רחוק היום שבו יהיה די מרחב פרטי לכל אדם בישראל כדי להגשים את כלל צרכיו; שנית, נראה כי היא אינה מכירה ביתרונות הגלומים ברחוב עירוני התומך גם בשימושים זולגים שכאלה. כך, למשל, עירוב השימושים המתהווה ברחוב ומתפרש על פני חלקים ניכרים משעות היממה מזמין יותר מפגשים ואינטראקציות חברתיות בין דייריו, ובכוחם של אלה לקדם 'יחסי מדרכה' ארוכי טווח. כמו כן, שימושים המתאפיינים בשהייה ממושכת ברחוב דוגמת אלו שהוצגו – בגבולות מידתיים המאזנים אינטרסים נוספים – יכולים לסייע בהעמדת 'עיניים לרחוב' ובכך לשמור על ביטחונם האישי של המשתמשים בו.

לתפיסתנו, רחוב עירוני מוצלח הוא רחוב המאפשר לתושבי העיר ולבאיה לממש בעילות המרבית (כלומר: עם כמות מינימלית של חסמים וגורמים מעכבים) את כל הזכויות והאינטרסים החברתיים שנדונו לעיל. איננו טוענים כי כינונו של רחוב מעין זה הוא מלאכה פשוטה; לעתים קרובות בהחלט

עשויות להיווצר התנגשויות בין הצרכים של קבוצות שונות זו מזו המבקשות להשתמש ברחוב העירוני. אולם, גם אם אי-אפשר להביא למימוש מלא של כל האינטרסים הנדונים בעת ובעונה אחת, אנו סבורים כי רחוב עירוני המבוסס על תודעה של אמון ואחריות משותפת יוכל לספק מענה מוצלח למנעד הרחב ביותר של צרכים אנושיים. יתרה מזו: רחוב המאפשר שימושים מעורבים צפוי אף לתרום להגברת המודעות של אוכלוסיות חזקות למצב של קבוצות מוחלשות בחברה, תהליך העשוי לקדם את הרצון לפתור את מצוקותיהן ולהפנות משאבים לשם כך. רחוב עירוני המתפקד באופן כזה מהווה אפוא מרחב שבכוחו לייצר שינוי חברתי של ממש. תהליך מעין זה לא יתרחש באותה מידה של יעילות אם המרחב הציבורי מעוצב באופן סגרגטיבי ומבוזר כך שלכל קבוצה משויך (ולו מבחינה תודעתית) מרחב הייעודי לה.⁴⁴

הרחוב העירוני כמרחב שיוירי

תפיסה מרחבית חלופית של הרחוב העירוני מעניקה קדימות מובהקת לשתי זכויות מרכזיות בקבוצה הראשונה, שנדרונו לעיל, קרי: הזכות לביטחון אישי והזכות למעבר חופשי בין חלקי העיר.⁴⁵ כאמור לעיל, לשיטתנו אין כל סתירה בין השאיפה לקדם זכויות אלה לבין המשגה של הרחוב העירוני כמרחב משלים לניהול חיים. אולם, כפי שיוסבר מיד, ריכוז המאמצים והמשאבים החברתיים בקידום הבלעדי של זכויות אלה עלול להוביל לכינון של רחוב עירוני בעל מהות רזה למדי, המעוצב בראש ובראשונה בהתאם לצרכים של משטר הקניין הפרטי.

לפי תפיסה מרחבית המקדשת את חופש המעבר ואת הזכות לביטחון אישי הרחוב צריך להוות בעיקר מרחב שיוירי למרחב הפרטי, שהשימוש בו נדרש למעבר ממרחב מוגן אחד למשנהו וההסדרה המשפטית החולשת עליו ראוי שתסייע בצמצום התחלואים הנגרמים עקב השימוש האנושי המגוון בו. תפיסה זו משקפת במידה רבה אינטרסים של גורמים חברתיים המחזיקים בקניין פרטי בהיקף שרדי בו כדי להגשים בין גבולותיו את מרבית צורכיהם הבסיסיים – גורמים שממילא זקוקים פחות (מבחינה קיומית) לרחוב העירוני כמרחב משלים לניהול חיים או כמרחב לצורך בו תרבות ואמנות או להתרועע בו עם אנשים אחרים. תפיסה כזו משקפת עמדה בעלת מאפיינים בעלי פעולה משלימה: מצד אחד ניכרת בה שאיפה למשטר את אופני השימוש האנושי ברחוב העירוני ולסמנו כספירה שיווית המובחנת היטב מהמרחב הפרטי, ומצד אחר היא ניזונה מתפיסה הנטועה עמוק במשטר הקניין הפרטי שנועדה למקסם את פוטנציאל הנאתם של בעלי הקניין מקניינים.⁴⁶ עמדה זו משקפת אי-צדק מקומם בחלוקת המשאבים העירוניים: המרחב העירוני המשותף – שהזקוקים לו יותר מכולם הם דווקא הגורמים המוחלשים באוכלוסייה, שאין ברשותם די קניין פרטי כדי להגשים את מלוא צורכיהם – מכונן מתוך התכוונות לאינטרסים של גורמים חזקים ומבוססים.⁴⁷

תפיסה מצומצמת זו באשר לשימושים המותרים ברחוב העירוני מהדהדת בדבריו של פודו בדאיאלוג מהמחזה הנודע "מחכים לגודו" של סמואל בקט, המובא בפתח המאמר. בדבריו "זאת חרפה, אבל זה כך" פודו, בעל הקניין, מוחה על השהייה הממושכת של ולאדימיר ואסטראגון בדרך הציבורית הסמוכה לחלקתו, שם עמדו והמתינו לגודו. לאחר שיג ושיח קצר, שבמהלכו ולאדימיר ואסטראגון מרגישים צורך להתנצל לפני פודו על התנהלותם, מחליט הלה להניח לעניין במחווה של רוחב-לב, משל עשה עם השניים חסד. שליטה זו של בעלי אינטרסים מסוימים במשאבים העירוניים המשותפים הולידה בשנים האחרונות את הדיון הקורא להכרה בזכות לעיר (The right to the city), שנועדה לאפשר שליטה דמוקרטית ושוויונית יותר על המשאבים העירוניים על שלל משמעויותיהם.⁴⁸

אכן, כפי שנבקש להראות להלן, נראה כי נורמות משפטיות המסדירות את ההתנהגות האנושית ברחוב העירוני בישראל ממלאות תפקיד בכינונו כמרחב המותאם בעיקר למעבר בטוח וסטרילי בין ספרות פרטיות מוגנות – וזאת חרף הפוטנציאל הטמון בו להיות מרחב משלים לניהול חיים. יש להבהיר כי האנשים הנדרשים לעשות שימוש תכוף או ממושך ברחוב העירוני כעניין של קיום אינם הניזוקים היחידים מנורמות כאלה; אדרבה: לשיטתנו, כאמור לעיל, רחוב עירוני שיסייע לכונן סולידריות ואינטראקציה אנושית מגוונת יהווה בסופו של יום מרחב בטוח ומוגן הרבה יותר עבור כלל המשתמשים בו לעומת רחוב עירוני שומם. זאת, נוסף על היותו מרחב אפקטיבי להגשמת היבטים חברותיים וקולקטיביים של הסובייקט האנושי, שבמצב הדברים הנוכחי ייתכן שאינם זוכים לכיטוי מספק.⁴⁹

ההשפעה של משטר הקניין הפרטי בהקשר הנדון פועלת בצד השפעות נוספות, בכללן התפיסה הרואה בתא המשפחתי ובמרחב המיועד להתקיימותו את הקטגוריות הבסיסיות והטבעיות ביותר בחברה.⁵⁰ התפיסה הרווחת בהקשר זה רואה את התא המשפחתי כספֶרה מסוגרת המובחנת היטב מזו הציבורית, ופועלת להנצחת גבולותיה המסוככים על המרחב הפנימי המקודש.⁵¹ לפי תפיסה זו, התא המשפחתי הוא מרחב שבין גבולותיו יש תחולה למערכת נורמטיבית אחרת מזו הנוהגת במרחב הציבורי, והאכסניה הטבעית ביותר להתקיימותו הוא הבית – כסביבה יציבה ומוגנת. במובן זה, הדלת היא מכשול גשמי וסימבולי המבחין בבירור בין מרחב הקיום של התא המשפחתי לבין העולם שבחוץ.⁵² מקומו החשוב והמובחן של הבית בתפיסה האמורה מסייע לעמוד על הקשר המשלים המתקיים בינה לבין התפיסה המעמידה את הקניין הפרטי כמושא ההתכוונות של הנורמות המשפטיות החולשות על ההתנהלות האנושית במרחב הציבורי. אכן, בהינתן תפקידם המכריע של משטר הקניין הפרטי ושל התא המשפחתי בעיצובו של הסדר החברתי כולו, אפשר בהחלט לשער שלתפיסות האמורות בכלל, ולמעמדו של המרחב הביתי בפרט, יש השפעה ניכרת על העיצוב של נורמות משפטיות הבאות להגן על מרחב זה (ועל הבאים וההולכים ממנו) מפני סכנות הרחוב.

הצבת התפיסות המתחרות שנדונו לעיל בבסיס המודל התאורטי שהוצג בפרק השני – בנוגע לחלקו של המשפט בכינון המרחב הציבורי – מעניקה כלי תאורטי חשוב להבנת ההקשר החברתי והפוליטי שבתוכו פועלות נורמות משפטיות המסדירות את אופני ההתנהלות האנושית במרחב זה. בהתאם לכך נבקש להלן להשתמש במודל האמור כדי לנתח כמה מופעים של מדיניות משפטית שעניינה הסדרת שימושים אנושיים מסוגים שונים ברחוב העירוני.⁵³ מטרתנו בדיון זה היא לחשוף את התפיסה המרחבית שבבסיס המדיניות המשפטית הזו, להצביע על התוכן שיש בכוחה ליצוק אל הווייתו של הרחוב העירוני, ולבסוף – להראות כי תוכן זה עשוי לקדם אינטרסים חברתיים מסוימים אגב הזנחתם של אחרים.

ג. המחאה החברתית: מקרה מבחן

בפרק זה נבקש להמחיש את הטענה שלפיה התפיסה המרחבית העומדת בבסיס ההסדרה המשפטית של הרחוב העירוני מצטמצמת לעתים קרובות למתח בין מספר מוגבל למדי של ערכים. אנו סבורים כי בעזרת ההדגמה שלהלן, שבמסגרתה בחרנו להתמקד באירועי המחאה החברתית שהתרחשה (בין היתר) ברחובות תל-אביב-יפו, אפשר להמחיש את התרומה של המודל המוצע להבנה מעמיקה יותר של מערכת היחסים שבין נורמות משפטיות מהסוג שנדון לבין כינון הרחוב הישראלי הלכה למעשה. ביטויי המחאה החברתית בקיץ 2011 כללו שימושים רבים ושונים מהרגיל ברחוב העירוני: הקמת מאהלים בשדרות העיר, הרצאות, קבוצות דיון והופעות רחוב, הפגנות ותהלוכות בתדירות גבוהה

ועוד. השימושים החדשים שנעשו ברחוב העירוני במסגרת המחאה משקפים לשיטתנו איזון מרתק בין התכליות שמרחב זה יכול לקדם. אחד הגורמים העיקריים לפרוץ המחאה – אולי הגורם הישיר ביותר לה – היה נעוץ בעליית מחירי הדיור שהובילה לירידה ניכרת בשיעור המשפחות הצעירות שבבעלותן דירה.⁵⁴ המחאה, שאחת ממטרותיה המרכזיות הייתה להתקומם נגד חלוקת המשאבים בחברה הישראלית, ביקשה, בין היתר, לעצב מחדש את הרחוב העירוני כמרחב שאינו מיועד רק למעבר סטרילי ממרחב פרטי מוגן אחד למשנהו, אלא כמרחב שיש בו כדי לענות על צרכים אנושיים מגוונים בהרבה (ובכלל זה מגורים, סוציאליזציה, לימוד משותף, אמנות ותרבות). אכן, נראה שאין כנמצא מרחב חברתי מתאים יותר למחאה מעין זו, שהרי הרחוב העירוני הוא כמובנים רבים גם מושא המחאה וסמלה המובהק וגם המרחב החברתי האפקטיבי ביותר להגשמה של חופש הביטוי.⁵⁵ שימושים חדשים אלו ברחוב העירוני גררו תגובות ציבוריות מגוונות, ובכללן התנגדויות חריפות מצד גורמים בחברה שחשו כי המרחב הציבורי הופקע מידם וכי השינוי הקיצוני שהתחולל בו לא תאם את האופן שבו היו מורגלים ליהנות ממנו.⁵⁶ ביטויי המחאה והתגובות לה העלו אפוא על סדר היום הציבורי דיון ביחס למתח בין שתי תפיסות מרחביות מתחרות: זו הקוראת להמשגת הרחוב העירוני כמרחב המיועד, בין היתר, לאפשר שימושים אנושיים מגוונים וממושכים, וזו המבקשת להותירו בראש ובראשונה כמרחב עירוני שקט, נקי ומסודר. אם כן, אירועי המחאה החברתית מהווים מצע נוח במיוחד לבחינת תאימותו של המודל המוצע למציאות המשפטית והמרחבית הנוכחית בישראל.

מעבר חופשי ובטוח

לקראת קיץ 2012, כשהחלו לצוץ ניצני מחאה מחודשים, פרסמה עיריית תל-אביב-יפו נוהל שלפיו כל אירוע במרחב הציבורי העירוני טעון קבלת היתר מראש.⁵⁷ ללא מאמץ פרשני אפשר ללמוד מסעיפי הנוהל על התפיסה המרחבית של העירייה בכל הנוגע לתפקוד התקין של הרחוב העירוני, וכפועל יוצא – על האינטרסים העיקריים שהיא מעוניינת לקדם במרחב זה. כך, למשל, אחד הקריטריונים שהנוהל דורש כדי לקבל היתר לקיום אירועים במרחב הציבורי הוא הבטחת "מעבר חופשי ובטוח" למשתמשים בו.⁵⁸ הנוהל אף מוסיף וקובע מחיר עבור קבלת היתר לשימוש במרחבים ציבוריים מרכזיים במיוחד לשם קיום אירועים.⁵⁹ נקל להבחין כי דרישות אלה מכפיפות את האינטרס שבקיום אירועים ברחוב העירוני לזכות לחופש תנועה ולמעבר בטוח: האחרונה זוכה להגנה א-פריורית על ידי הנוהל הנדון ואילו שימושים המגשימים אינטרסים אחרים (נגישות של תרבות ואמנות, סוציאליזציה וחופש ביטוי) מותרים להתקיים רק ככל שהם אינם חורגים מהמרחב הישירי שנותר לאחר הבטחת הגשמתה.

בהמשך לפרסום הנוהל האמור וכחלק מתהליך יישומו הורתה עיריית תל-אביב-יפו כי כל הקמה של אוהל בשדרות העיר טעונה היתר מראש וכי אוהל שיוקם ללא אישור יפונה לאלתר. על רקע זה הוגשה עתירה לבית המשפט לעניינים מנהליים בתל-אביב-יפו לעניין חוקיותו וחוקיותו של הנוהל. לטענת העותרים רחובות העיר הם מרחבים המיועדים, בין היתר, לקיום של פעולות מחאה מכל סוג וכי יש להעניק במסגרתם מעמד בכורה למימוש של חופש הביטוי.⁶⁰ משכך, טענו העותרים, יש לפרש בצמצום את ההוראות המגבילות את חופש הביטוי – דוגמת סעיף 39 לחוק העזר העירוני שמכוחו הותקן הנוהל הנזכר.⁶¹ בהקשר זה יש לציין כי מפסק הדין בעתירה עולה כי העותרים סמכו את עתירתם על טעמים שיסודם בחופש הביטוי, ומנגד התמקדו טענות המשיבים בזכות לחופש תנועה, לביטחון במרחב הציבורי ובזכותם של תושבי האזור ליהנות מסביבה נקייה ושקטה. להשקפתנו, מנעד השימושים שנעשו ברחוב התל-אביבי בקיץ 2011 והאינטרסים החברתיים שהוגשמו באמצעותו היה רחב במידה ניכרת מזה שנדון בפסק הדין. היעדר הכרה משפטית במגוון

הזכויות והאינטרסים הרלוונטיים לדיון זה הובילה, כפי שנראה להלן, לניתוח חסר ולעיצוב של מדיניות משפטית המעוגנת בתפיסה רזה ושיורית של הרחוב העירוני.

בפסק הדין צידד בית המשפט בעמדת העירייה וקבע כי הנוהל מאזן כנדרש בין הצרכים של קבוצות שונות העושות שימוש ברחוב העירוני. את הנזק העלול להיגרם עקב קבלה של טענות העותרים תיאר בית המשפט כמפגע תנועתי ותברואתי הגובל בסכנה לשלום הציבור. בית המשפט הדגיש בהקשר זה את המצוקה של תושבי שדרות רוטשילד וציטט פסיקה קודמת שבה נקבע כי המציאות הקיומית במרחב המדובר הגיעה עד כדי "אנרכיה שיש לשים לה קץ"⁶². נקל להבחין כי פרשנותו של בית המשפט לאירועים הנדונים מעניקה קדימות מובהקת לזכות המעבר ולתקינות התברואתית והאסתטית של הרחוב על פני אינטרסים חברתיים אחרים. נכון אמנם כי רחוב רועש במיוחד, הגדוש לעייפה באשפה, בזוהמה ובמטרדים אנושיים נוספים איננו מצב רצוי כלל ועיקר ואף יש בו כדי לפגוע באפשרות לממש את שלל השימושים המרחביים שביקשו העותרים עצמם לקדם; אולם בית המשפט ראה לנגד עיניו שתי קבוצות מתחרות בעלות אינטרסים מנוגדים בתכלית: האחת היא קבוצה שאינה משתייכת דרך קבע לרחוב הנדרון ומבקשת לממש (רק) את חופש הביטוי באופן המסב נזק רב לתושביו; האחרת היא קבוצה המחזיקה בזכויות משפטיות מוכרות – קרי: זכויות קנייניות בדירות הסמוכות, המקרינות בין היתר על אופן השימוש במרחב הציבורי – המבקשת לעשות ברחוב שימוש שאינו חורג מן המקובל (תנועה, ביטחון, ביקור מזדמן ושימוש בלתי-מופרע במרחב הפרטי). על בסיס ניתוח זה קבע בית המשפט כי ההגבלות שביקשה העירייה להטיל על חופש הביטוי והמחאה הן סבירות, מידתיות ונעשו לתכליות ראויות, ובכך עיגן את התפיסה שלפיה הרחוב העירוני נועד לקדם בראש ובראשונה את צורכיהם של העושים בו שימוש שיורי.

לדעתנו אפשר וראוי לראות את הדברים באור אחר. דווקא המוחים של קיץ 2011 הם שהיו ציבור המשתמשים הקבוע יותר של הרחוב העירוני. במשך שהייתם בו, וכתוצאה ממגוון השימושים שעשו במסגרתו, הם הביאו ליצירת שפע של הזדמנויות למפגש ולדיאלוג, לצריכת תרבות, ללימוד ולבילוי משותף, להתהוות של שותפויות ומיזמים חברתיים וכלכליים ולהקמה של תנועות לשינוי פוליטי וחברתי.⁶³ יתרה מזו: הרחוב היה עמוס אנשים במשך כל שעות היממה ובכך תרם להגברה של תחושת הביטחון של העוברים והשבים בו. אנשים ביקרו ושהו ברחוב בתדירות גבוהה יותר מבעבר (אף העסקים הפרטיים שבאזור זכו לתשואה כתוצאה מכך) והפכו אותו למזמין יותר עבור קבוצות אוכלוסייה שקודם לכן לא הרגישו נוח לשהות בו שהייה ממושכת. חרף האמור הציב בית המשפט את ה'ציבור' בכללותו כבעל אינטרס מגובש לרחוב נקי, מסודר ופנוי לתנועה, ומנגד דימה את המוחים ואת יושבי האוהלים למסיגי גבול המאיימים על המימוש של אינטרס מרכזי זה.⁶⁴ בית המשפט הוסיף והגדיר את הקמת האוהלים כ"השתלטות בלתי מרוסנת של אוהלים במרחב הציבורי [ה]מפקיעה מתושבי העיר ומן הבאים בשעריה את אותו מרחב ציבורי בדיוק"⁶⁵, בהתעלמו מכך שרוח המחאה שנשבה בשדרות העיר הפכה אותן למזמינות עבור קבוצות אוכלוסייה חדשות שלא נהגו להתרועע בהן קודם לכן. תפיסה מרחבית זו הובילה אפוא לאימוץ מדיניות משפטית המעדיפה את זכותם של דיירי הרחוב ליהנות ממנו באופן הממקסם את הנאתם מקניינם הפרטי על פני זכותם של מבקריו ושוהיו לקדם במסגרתו ערכים מגוונים. במסגרת שיח זה, הממשיג את השימוש האנושי המגוון ברחוב במונחים של חתירה הרסנית תחת היסודות של הסדר הקיים, לא נותר מקום רב להביא לשינוי בהסדרה הרווחת – וזאת אף אם לא היה מקום לקבל את העתירה במלואה, ותחת זאת לחייב את העירייה בחתירה להסדרה מאוזנת יותר בין מגוון התכליות שבכוחו של הרחוב העירוני לקדם. בהסתמך על מסגרת הניתוח המוצעת לעיל נראה כי פסק הדין בעניין

חצב מילא תפקיד משמעותי בקביעת מדיניות משפטית המתווכת בין תפיסה מרחבית שיסודותיה נטועים בעיקר במשטר הקניין הפרטי לבין המציאות המרחבית ברחוב התל-אביבי.

פסק דין נוסף, המשקף תפיסה רזה בנוגע לתכליות הרחוב העירוני וממחיש את טענתנו בנוגע לערכים המעצבים את השימוש בו, עסק אף הוא באירועי המחאה החברתית.⁶⁶ מדובר בפסק הדין שדן בפינוי מאהל בדרום תל-אביב שיושביו הוגדרו כאוכלוסייה במצוקת דיור חריפה. בשונה מהעותרים בפרשת **חצב**, בפרשה זו טענו העותרים כי המאהל מהווה פתרון זמני למצוקת הדיור שלהם ולא רק ביטוי גשמי למחאתם. על אף זאת בחר בית המשפט לדרון בעיקר בהתנגשות בין הזכות לחופש הביטוי לבין הנזק שנגרם כתוצאה ממה שהגדיר כהפרת הסדר הציבורי והפרעה לתנועה החופשית ברחוב. אף במקרה זה ננקטה רטוריקה המתריעה מפני אנרכיה וסכנה לשלום הציבור אילו יתקבלו טענות העותרים, הגם שהיה ברור שלא עמדה לפנייהם כל חלופה ממשית.⁶⁷ נראה כי רטוריקה זו היא שהניחה את הקרקע לדחיית העתירה תוך מתן שהות לעותרים "לבצע את הפינוי בכוחות עצמם".⁶⁸ צורמת במיוחד ההגדרה של שכונת האוהלים הנדונה כ"פגיעה אסתטית, תברואתית", תוך ידיעה שמדובר בפעילות הנובעת ממצוקה אמיתית של אזרחים שידם אינה משגת לשנות את מצבם. חיזוק נוסף להכרעתו מצא בית המשפט בכך ש"שהותם של ילדים ומבוגרים במאהל בלילות הקרים ובמזג אוויר גשום איננה תורמת לבריאותם, וזאת בלשון המעטה".⁶⁹ אמירה זו חושפת את ההנחה המובלעת בפסק הדין, שלפיה יש לעותרים – אף שהצהירו על מצוקת דיור קשה – מקום חלופי לדור בו ושבו ראוי שישו.

ברומה לפסק הדין בפרשת **חצב**, גם כאן נעדרו מהדיון אינטרסים חברתיים נוספים שמומשו באמצעות שכונת האוהלים הנדונה. ביתר פירוט, ייחודו של מקרה זה נעוץ בתרומה של השהייה המשותפת של יושבי המאהל לתחושת הסולידריות ושותפות הגורל שוודאי חיזקה את רוחם, כמו גם באינטראקציה הייחודית בין אזרחים הנתונים במצוקת קיום לבין אחרים שבאו לתמוך ולהשתתף במאבקם. המסר העיקרי העולה מהכרעת בית המשפט הוא שמצוקת הדיור אמנם ראויה להכרה, אך לא על חשבון זכותם של דיירי האזור ליהנות משימוש בלתי-מופרע במרחב הציבורי הסמוך לדיירותיהם. את השימוש של העותרים במרחב זה הגדיר בית המשפט כשימוש החורג מייעודו,⁷⁰ וכך ביטא תפיסה שיוויונית של הרחוב העירוני המעדיפה את שימור הסדר הציבורי ואת חופש התנועה על פני אינטרסים חברתיים כגון מפגש בלתי-אמצעי בין זרים והעמקת הסולידריות החברתית. פסק דין זה, כמו גם פסק הדין בפרשת **חצב**, משדרים אפוא מסר ברור על אודות מנעד תכליותיו של הרחוב העירוני ואופיו הראוי.

במסגרת זו אמנם בחרנו להתמקד במקצת מאירועי המחאה החברתית, אך ברור שאפשר למצוא נורמות נוספות במשפט הישראלי המשקפות ומעגנות תפיסה שיוויונית של הרחוב העירוני אגב הזנחה של הפוטנציאל הטמון בו להגשמת מגוון רחב של אינטרסים חברתיים.⁷¹ בלי למצות את הדיון בסוגיה זו אפשר להצביע בהקשר זה על סעיף 151 לחוק העונשין, הקובע איסור על השתתפות בצורות שונות של 'התקהלות'.⁷² ייחודה של נורמה זו נעוץ במגוון הרחב של הפעילויות והשימושים ברחוב העירוני שעליהם היא חולשת. כך, הגדרתה ל'התקהלות' מסתפקת בהתכנסות משותפת של שלושה אנשים בלבד – הגדרה המובילה לתוצאה שלפיה כל חבירה של אנשים, אף המצומצמת ביותר, מקיימת יסוד זה. כמו כן, הוראה זו נוקטת מונחי שסתום גמישים היכולים להתפרש במגוון דרכים, וכך היא מפקידה בידי הרשויות וגורמי האכיפה שיקול דעת רחב ביותר בהפעלתה.⁷³ במישור התודעתי, אופייה המניעתי והיקף תחולתה הרחב מסמנים את חבירה הקולקטיבית של אנשים כעניין החשוד מעצם יסודו כאיום על הסדר הציבורי ועל תקינותו של הרחוב העירוני.

הזכות לישון תחת הגשר

חרף הנימה הביקורתית העולה מדברינו עד כה, חשוב להדגיש שאפשר להצביע גם על דוגמאות למדיניות משפטית המשקפת תפיסה גדושה ואינטגרטיבית יותר בכל הנוגע למהות של הרחוב העירוני.⁷⁴ בהקשר זה ראוי לציין פסק דין שנתן לאחרונה בית המשפט לעניינים מנהליים בתל-אביב-יפו, שעסק בסמכות של פקחי העירייה לסלק בכפייה חסרי בית הלנים תחת כיפת השמים משטחים ציבוריים ברחבי העיר או להחרים את ציוד הלינה שלהם.⁷⁵ בראשית דיונו בדבר תכליותיו של המרחב הציבורי עמד בית המשפט על חלק מהתהליכים ההיסטוריים שהובילו לכינון של המרחב הציבורי במתכונתו הרווחת כיום.⁷⁶ בהמשך העיר בית המשפט כי הנהנים מהסדרה הנוכחית של המרחב הציבורי הם בעלי הקניין והניזוקים העיקריים הם דווקא הנמנים בקבוצות אוכלוסייה שאין ברשותן קניין פרטי להתקיים בין דל"ת אמותיו.⁷⁷ אפשר לראות אפוא כי פסק הדין לא רק מבטא בבהירות את התובנה שלפיה אופן הכינון של המרחב הציבורי אינו תוצר של תהליך טבעי או הכרחי, אלא גם חושף את יחסי הכוחות החברתיים העומדים מאחורי מצב הדברים הנוכחי. אכן, על יסוד ההכרה במאפיינים השונים של קבוצות המשתמשים במרחב הנדון – כמו גם בפערים הנובעים ממשטר הקניין הפרטי ובאים לידי ביטוי ביכולת להגשים זכויות ואינטרסים מסוימים – קבע בית המשפט כי יש להעדיף את זכויותיהם של מי שהרחוב מהווה עבורם מרחב משלים (ובמקרה זה כמעט בלעדי) לניהול חיים.⁷⁸ בנטל הכרוך בהתרת השימושים שביקשו העותרים, כך נקבע, ישאו "הקבוצות החזקות" שעליהן לגלות סובלנות "גם אם יוגבלו במעט מהנאתם במרחב הציבורי".⁷⁹ את היסודות הנורמטיביים למסקנה זו סמך בית המשפט בראש ובראשונה על הזכות לקיום ולכבוד האדם,⁸⁰ וכן על הזכות לתנועה, על הזכות לקניין ועל הזכות להליך הוגן.

ההכרה בזכות העותרים ללון במרחב הציבורי (וכפועל יוצא מכך, להניח בו את ציוד השינה שלהם) היא ראויה וחשובה בעינינו. הדיון שקיים בית המשפט בסוגיה זו מוכיח כי אכן אין זה מן הנמנע להציב במרכז את התפיסה הרואה את הרחוב העירוני כמרחב המאפשר הגשמה של אינטרסים חברתיים חשובים נוסף על האינטרס שבקיום מרחב ציבורי מוגן ובטוח למעבר. עם זאת, סמיכת היסודות הנורמטיביים של פסק הדין על הזכות לקיום מינימלי בכבוד עלולה להוביל לסרטוט הבחנה חדה ובעייתית בין המקרה של חסרי הבית לבין יתר המקרים שנדונו לעיל. הנמקה משפטית זו סוללת אמנם את הדרך להרחבה ראויה של מנעד השימושים האנושיים המותרים להתקיים ברחוב העירוני, אך נראה שיש בה כדי להגביל מלכתחילה את רוחב התפרשותו באופן שאינו עולה בקנה אחד עם השאיפה לקדם תפיסה אחרת, היינו: תפיסה הממשיגה מרחב זה, בין היתר, כאתר משלים לניהול חיים, גם לקבוצות אוכלוסייה שלרשותן מרחבים פרטיים בהיקפים הצרים מלאכלס את מגוון צורכיהם הפיזיים והנפשיים. מכל מקום, בראייתנו, פסיקת בית המשפט בפרשה הנדונה בהחלט מהווה צעד חדשני וראוי בדרך לאימוץ תפיסה אינטגרטיבית וגדושה יותר בכל הנוגע למהות של הרחוב העירוני.

סוף דבר

חשיפת האופנים שבהם ההסדרה המשפטית הקיימת משפיעה על העיצוב והכינון של הרחוב העירוני, וכן עמידה על מגוון האינטרסים – נוסף על אלו המקובלים – שיש בכוחו להגשים, עשויה לסייע בקידום התכלית החשובה של עירוניות חיונית. זאת, בין היתר, הואיל והבנה מעמיקה יותר של התהליך האמור ודרכי פעולתו עשויה להביא את מייצרי הנורמות למידה גבוהה יותר של מודעות באשר להשלכות הרחוב העלולות להתלוות להחלטותיהם.

הגורמים שנדרונו לעיל אכן מסייעים להאיר באופן ראשוני את השורשים החברתיים לנטיות הקיימות בחלק מהנורמות המשפטיות המסדירות את ההתנהלות האנושית ברחוב העירוני. אכן, הגם שאיננו סבורים שאפשר לבצע שינוי מידי באופי של המרחב הציבורי בישראל, אנו סבורים כי ככל שניטיב להבין את כוחו הסימבולי של המשפט ואת אופני פעולתו בהקשר זה, כך נוכל להתחיל לעשות בו שימוש מושכל יותר ולהציב אלטרנטיבות ממשיות לתפיסות המרחביות הרווחות. כך, ככל שיוצרי הנורמות המשפטיות – מחוקקים, מתקיני תקנות, מועצות עירוניות ושופטים – יתנו את דעתם למכלול ההשפעות שיש להחלטותיהם ויעניקו משקל הולם לאינטרסים החברתיים שנדרונו לעיל, אפשר יהיה לקדם תפיסה חברתית הרואה את הרחוב העירוני כמרחב אינטגרטיבי, מאפשר וסובלני, המיועד למגוון רחב של פעילויות אנושיות – דבר שבתורו ישפיע על הכינון של מרחב זה הלכה למעשה. מכל מקום, אנו מאמינים כי המאמץ החברתי ליצירה של עירוניות חיונית ראוי שיהיה מאמץ משותף המכוון את מבטו למגוון רחב של ערוצי פעולה.

הערות

- 1 עמ' 29-30 (מולי מלצר מתרגם, הוצאת אדם 1985).
- 2 המונח 'בחירה' בהקשר זה נועד להבחין בין שני המקרים הנוכחים. עם זאת, יש להכיר בכך שבמקרים רבים גם הבחירה החופשית לכאורה מלווה בכורח מסוים, הגם שאינו קיומי, כגון צפיפות או היעדר ביטחון במרחב הביתי.
- 3 כוונתו בהקשר זה לסוגים שונים של זכויות קנייניות במקרקעין, לרבות בעלות, שכירות, חכירה, שאילה וזיקות הנאה.
- 4 בהקשר זה ראו במיוחד Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Donald Nicholson-Smith (trans.), 1991); Edward W. Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (1995) (להלן: Soja). כן ראו Richard T. Ford, *The Boundaries of Race: Political Geography in Legal Analysis*, 107 HARV. L. REV. 1841 (1994) (להלן: Ford).
- 5 ראו, בהקשר זה, Colin Gordon, *The Eye of Power, in POWER/KNOWLEDGE* 146, 149 (ed., Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham & Kate Soper trans., 1980).
- 6 שורשים אלה, והאפשרויות שהמורל האמור מציב לפני קובעי הנורמות המשפטיות בכל הנוגע להשלכות החלטותיהם על עיצובו של המרחב העירוני, יידונו להלן בפרק 3.
- 7 לטענת ג'ייקובס, שעבודתה הקאנונית סימנה נקודת מפנה במסגרת הדיון בעיצוב ערים, "השאלה הראשונה [ו]החשובה ביותר [...] בתכנון ערים היא זו: כיצד יכולות ערים לחולל עירוב שימוש מספק – רבגוניות מספקת – בחלק ניכר משטחן, כדי לקיים את הציוויליזציה שלהן?". ראו ג'ין ג'ייקובס מותן וחיייהן של ערים אמריקאיות גדולות 186 (מרים טליתמן מתרגמת, 2008) (להלן: ג'ייקובס).
- 8 שם, בעמ' 193: "הצורך בשימושים עיקריים מעורבים; הצורך בבלוקים קצרים; הצורך בכניינים ישנים; והצורך בריכוז גבוה של אנשים שישוהו ברובע למטרות שונות ומסיבות שונות, ובכלל זה ריכוז גבוה של דיירים קבועים" (כן ראו את החלק השני בספרה, "התנאים לרבגוניות עירונית", הן בתנאים אלה באריכות).
- 9 דוגמה מעניינת מהעת האחרונה אפשר למצוא בניתוח השינויים שאירעו בשנים האחרונות בעיר מדיין שבקולומביה (Medellin), ששינתה את פניה ונהפכה מעיר בעלת שיעורי פשיעה אסטרונומיים למרכז רפואי ועסקי עם תעשיית תירות מפותחת. שינויים אלה יוחסו בראש ובראשונה לאדריכלות ציבורית חדשנית ולתכנון עירוני נכון. ראו Michael Kimmelman, *A City Rises, Along with Its Hopes*, N.Y. TIMES, May 18, 2012, available at www.nytimes.com/2012/05/20/arts/design/fighting-crime-with-architecture-in-medellin-colombia.html?pagewanted=all (בתרגום לעברית ראו "הנס של מדיין: מעיר סמים למעוז אדריכלות" הארץ, 10.7.2012, www.haaretz.co.il/gallery/architecture/1.1752177).

- 10 דוגמה לניתוח ברוח זו אפשר למצוא בספרם של ANDRES DUANY, ELIZABETH PLATER-ZYBERK & JEFF SPECK, SUBURBAN NATION: THE RISE OF SPRAWL AND THE DECLINE OF THE AMERICAN DREAM (2000), המותח ביקורת חריפה על הבנייה הפרברית המזרחלת בארצות-הברית של המאה העשרים. בהקדמה לספר עומדים המחברים על הקשר ההדוק שבין הסכיבה העירונית-הפיזית לבין "הבריאות החברתית" של משפחות וקהילות ככלל, בהדגישם כי תכנון עירוני מוצלח עשוי לסייע להתגבר על החוליים הנגרמים מתכנון עירוני קלוקל (וליתר דיוק: מהיעדרו של תכנון עירוני אמתי); ראו שם, xiii.
- 11 לסקירה של ספרות בתחום זה ראו, למשל, ישי בלנק "קהילה, מרחב, סובייקט – תזות על משפט ומרחב: בעקבות ספרו של יששכר (איסי) רוזן-צבי" דין ודברים ב 19, עמ' 20 וה"ש 1 שם, עמ' 23 וה"ש 9 שם (2006) (להלן: בלנק – משפט ומרחב); כן ראו את ספרו של ISSASCHAR ROSEN-ZVI, TAKING SPACE SERIOUSLY: LAW, SPACE AND SOCIETY IN CONTEMPORARY ISRAEL (2004) (להלן: רוזן-צבי), העוסק בעיקר בתופעת ההיפרדות המרחבית (סגרגציה) המאפיינת את המרחב הישראלי ומתבצעת לפי קריטריונים של לאום, דת, מעמד כלכלי, מוצא אתני וכיוצא באלה.
- 12 בלנק – משפט ומרחב, לעיל ה"ש 11, עמ' 20.
- 13 ראו, למשל, בלנק – משפט ומרחב, לעיל ה"ש 11, עמ' 24 וה"ש 10 שם; כן ראו ישי בלנק "מקומו של 'המקומי': משפט השלטון המקומי, ביזור ואי-שוויון מרחבי בישראל" משפטים לד 197, 275-281 (2004), שם עמד המחבר על הגורמים שבבסיס הרצון של רשויות מקומיות להדיר אוכלוסיות עניות משטחן על ידי הימנעות מבנייה של דירות קטנות, ועל חלק מהמבנים המשפטיים המעניקים להן את הכוח לעשות כן.
- 14 ראו, למשל, שם; רוזן-צבי, לעיל ה"ש 11. לניתוח של תפקיד המשפט בשימור מציאות של הפרדה על בסיס גזע (racial segregation) בארצות-הברית ראו Ford, לעיל ה"ש 4.
- 15 יצוין כי גם בהקשר התכנוני ניכר לאחרונה מאמץ לאתר גורמים נוספים – לכד מההיבטים התכנוניים המשפיעים על יצירה של סכיכות עירוניות. ראו, למשל, RICHARD FLORIDA, RISE OF THE CREATIVE CLASS: AND HOW IT'S TRANSFORMING WORK, LEISURE, COMMUNITY AND EVERYDAY LIFE (2004).
- 16 ראו בהקשר זה בלנק – משפט ומרחב, לעיל ה"ש 11, עמ' 25-26.
- 17 "a unitary theory of space", לעיל ה"ש 4, עמ' 11-12.
- 18 חלק ניכר מספרו של לפבר מוקדש לדיון בגורמים המחזיקים בחלק משמעותי מהכוח המאפשר שליטה על כינון המרחב ועיצובו, וכן לניסיון לאתר את האופן שבו המפעל של ייצור המרחב החברתי נותר סמוי מן העין באמצעות פעולה משלימה של אשליות.
- 19 Soja, לעיל ה"ש 4, עמ' 17-18: "actually lived and socially created spatiality, concrete and abstract at the same time, the habitus of social practices"
- 20 ז'אן בודריאר סימולקרה וסימולציה 7-8 (אריאלה אזולאי מתרגמת, 2007): "הטריטוריה כבר אינה קודמת למפה, וגם אינה מאריכה ימים אחריה. מעתה ואילך, המפה קודמת לטריטוריה – זוהי קדימות הסימולקרה: המפה היא שמחוללת את הטריטוריה" (ההדגשה במקור). תוקפה של תובנה זו מתחזק לנוכח שורת מחקרים המלמדים על המרכזיות של מפות קוגניטיביות – קרי: מפות המתקיימות בראשינו ומהוות ייצוג פנימי לסיכבתנו – בכינון החוויה המרחבית האנושית. ראו, למשל, Barbara Tversky, *Distortion in Cognitive Maps*, 23(2) GEOFORUM 131 (1992); יובל פורטוגלי יחסים מוכללים: חברה ומרחב בסכסוך הישראלי-פלסטיני 175-182 (1996) (להלן: פורטוגלי).
- 21 ז'ורז' פרק הציג רעיון זה באופן מאלף בספרו חלל וכו': מבחר מרחבים 41-47 (דן דאור ואוולין עמר מתרגמים, 1998) (להלן: פרק). בבוחנו את אופן החלוקה של הדירה המודרנית ציין פרק, בין היתר: "איני יודע, איני רוצה לדעת, היכן מתחיל והיכן מסתיים הפונקציונלי. מכל מקום, מה שמתחוויר לי הוא, שבחלוקה לדוגמא של הדירות בימינו, הפונקציונלי פועל לפי סדרים חד-משמעיים, סדרתיים ויממתיים: הפעולות היומיומיות מתקשרות ליחידות זמן, ולכל יחידת זמן מתקשר אחד מחדרי הדירה". בהמשך סרטט פרק דגם קריקטורי של השימוש הפונקציונלי היממתי בחדרי הדירה (שם, 42).

- 22 פעולתו הדיאלקטית של המשפט בהקשר זה נוסחה בבהירות על ידי בורדייה במאמרו, Pierre Bourdieu, *The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field*, 38 HASTINGS L. J. 805, 839 (1987): "The law is the quintessential form of 'active' discourse, able by its own operation to produce its effects. It would not be excessive to say that it creates the social world, but only if we remember that it is this world which first creates the law".
- 23 לדיון על האופן שבו תהליכים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים משותפים (דוגמת המשפט) משפיעים על הממדים הקולקטיביים המאפיינים לעתים קרובות מפות קוגנטיביות ראו, למשל, פורטוגלי, לעיל ה"ש 20, 187.
- 24 מובן שאין בכוחו של התהליך המתואר כדי לסכל לחלוטין תהליכים מקומיים וספונטיים הקוראים תיגר על התודעה המרחבית ההגמונית. בהקשר זה ראו, למשל, Ronen Shamir "In Space: From Spatial Sociology to the Spatiality of the Social" (לא פורסם).
- 25 בהקשר זה ראו, למשל, את התופעה של שכירת מאבטחים פרטיים על ידי עיריות: אלה מתהלכים לבושים במדים, מכוניות הסיוור שלהם מצוידות בנורה מהבהבת וסמכויות האכיפה הרשמיות שלהם מתמצות באפשרות לקרוא לפקח עירוני אמתי – בין היתר, כדי להרתיע נערות ונערים משהייה בצוותא בגינות או במרחבים ציבוריים פתוחים הממוקמים ליד שכונות מגורים (ראו טלילה נשר "תופעה: עיריות שוכרות בקיץ מאבטחים פרטיים נגד נערים" הארץ 8.7.2012 www.haaretz.co.il/news/education/1.1750425 (להלן: טלילה נשר).
- 26 ראו ג'ייקובס, לעיל ה"ש 7, בע"מ 61: "על רחובות העיר, מטבעם, לעשות את רוב המלאכה בעניינם של זרים, משום שכאן הם מסתובבים. על הרחובות לא רק להגן על העיר מפני זרים חסנים, אלא גם להגן על זרים רבים רודפי שלום ובעלי כוונות טובות המשתמשים בהם, ולהבטיח את ביטחונם כאשר הם עוברים ושבים. יתר על כן, אנשים רגילים אינם מוכנים לבלות את חייהם במקלט מלאכותי, והדבר נכון גם לילדים. כולם חייבים להשתמש ברחובות".
- 27 אכן, חורשות או פארקים גדולים בשולי העיר מהווים במקרים רבים מתחמים מבודדים ומרוחקים מעין הציבור, ולעתים קרובות גם מעיניהם של גורמי האכיפה. ראו, בהקשר זה, פוסט של יואב לרמן, המייחס למדיניות תכנונית השפעה מכרעת על אלימות במרחב העירוני, ומכנה רצח שאירע לאחרונה בעיר באר-שבע "רצח על רקע תכנוני" www.tlv1.co.il/?p=5907. כן ראו את ההפניה המובאת בסוף הפוסט www.tlv1.co.il/?p=3730.
- 28 ג'ייקובס מכנה איוון עדין זה בשם "יחסי מדרכה"; ראו לעיל ה"ש 7, בעמ' 83-91. להמחשת נקודה זו ראו בעמ' 88: "רחוב טוב בשכונה עירונית משיג איוון מופלא בין נחישותם של תושביו ליהנות מפרטיות חיונית לבין רצונם, בה בעת, לשמור על מידות שונות של מגע, הנאה, או קבלת עזרה מהאנשים שסביבם. איוון זה מורכב, ברובו, מפרטים קטנים ועדינים, המתחלפים באופן אקראי כל כך ונתפסים בדרך כלל כמוכנים מאליהם".
- 29 למשל: רק לבני אותו גיל, רק לבני אותו תחום עניין, רק לבני אותו מעמד סוציו-אקונומי וכיוצא באלה. בהקשר זה ראו, למשל, רע"א 8821/09 פבל פרוז'קאנסקי נ' חברת לילה טוב הפקות בע"מ (פורסם בנבו, 16.11.2011). חוק איסור אפליה כמוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000 מיועד לרסן ולהקיע מגמות פסולות מעין אלה, אך גם לחוק זה כוח פעולה מוגבל במצב הדברים הנוכחי, בין בשל נוסחו והיקף התפרשותו ובין בשל הקשיים באכיפתו.
- 30 דוגמה לפוטנציאל ייחודי זה היא הפער בין תחושת הביטחון שמשרה רחוב מואר עמוס באנשים, גם בשעת לילה מאוחרת, לבין החשש שמתעורר כשמתהלכים באותה שעה בדיוק ברחוב חשוך ומבודד. אכן, לעינה הפקוחה של הקהילה הסובבת ולמוכנותה להתערב בעת הצורך עשויות להיות השלכות מצילות חיים. בפסק הדין בע"פ 1484/10 אבו חאמר נ' מדינת ישראל (טרם פורסם, 22.10.2012), שניתן לאחרונה בעניין חטיפה של שתי בנות במרכז של עיר ואונס אכזרי שבוצע באחת מהן, כתבה השופטת דפנה ברק-ארז כדלקמן, באחרית דבר הנושאת את הכותרת "לקראת סיום: ככר השוק ריקה?":

- "כל האירועים הללו קרו בכיכר, כאשר במקום נוכחים, כך ניתן היה ללמוד, אנשים נוספים. היכן היו אנשים אלה? כיצד זה מראה של נערות קטינות השרויות במצב של עלפון חושים ומצוקה גופנית לא הביאו אף אדם להושיט להן עזרה, ולו על דרך הזעקת המשטרה למקום [...] תוצאת הדברים היא ששתי נערות הותקפו כאילו היו על אי בודד, למרות שלאמיתו של דבר הגיעו למצב זה לאחר ששהו במצב של מצוקה בטבורה של עיר ואם". השופטת ברק-ארז למעשה דורשת מהקהילה השווה ברחבי הרחוב העירוני לקיים רשת פיקוח הדדית המסייעת להגשמת הביטחון האישי במרחב זה.
- 31 כך, לדוגמה, כבישים נוחים, המאפשרים תנועה ערה של תחבורה ציבורית, עשויים להקל על תלמידים הלומדים יחדיו באותו בית ספר לקשור קשרים חברתיים עמוקים באמצעות מפגשים לאחר שעות הלימודים – גם אם הם גרים בשכונות הנמצאות בקצוות שונים של העיר. דוגמה נוספת נעוצה בכוחם של רחובות המבטיחים תנועה נוחה לתרום להגברת הנגישות של מרכזי קניות זולים, אתרי בילוי והיכלי תרבות גם לתושבים הגרים באזורים המרוחקים מהם.
- 32 על הקשר החשוב המתקיים בין הרחוב העירוני לבין חופש והביטוי ראו, למשל, אהרן ברק **מבחר כתבים א'** 525 (חיים ה' כהן ויצחק זמיר עורכים, 2000): "[...] יש לדאוג לכך שההגבלות המוטלות על אופן הביטוי, מבחינת המקום, הזמן והצורה, יהיו כאלה שישאירו 'חופש נשימה' ראוי לחופש הביטוי, ולא יפגעו באופן מהותי בחופש זה. על-כן יש לאפשר קיומה של הפגנה ברחובות מרכזיים של העיר, גם אם הדבר גורם להפרעה לתנועה, תוך קביעת תנאים מגבילים באשר לזמן וצורת ההפגנה. אכן 'כשם שזכותי להפגין ברחובה של עיר מוגבלת בזכותו של חברי למעבר חופשי באותו רחוב, כן מוגבלת זכותו של חברי להלך ברחובה של עיר בזכותי לקיים אסיפה או תהלוכה. הכבישים והרחובות נועדו להליכה ולנסיעה, אך אין זו מטרתם היחידה. הם אף נועדו לתהלוכות, למצעדים, להלוויות וכיוצא בהם אירועים".
- 33 ראו, למשל, פרויקט פסטיבל תיאטרון הרחוב בעיר בת-ים המתקיים השנה בפעם ה-15 (www.batyamfest.co.il/). כמו כן ראו את דבריו של אמן הגרפיטי BANKSY: "Despite what they say graffiti is not the lowest form of art. [...] it's actually one of the more honest art forms available. There is no elitism or hype, it exhibits on the best walls a town has to offer and nobody is put off by the price of admission" (BANKSY, WALL AND PIECE 8 (2006)).
- 34 ג'ייקובס, לעיל ה"ש 7, בעמ' 91. דוגמה מרתקת לתופעה זו אפשר למצוא ב'גינות הכלבים' בתל-אביב (גינות ציבוריות המיועדות, בין היתר, לשחרור ולמשחק של כלבים), שלעתים קרובות מעודדות היווצרות של חבורות וקהילות מוגונות של בעלי הכלבים. ראו, למשל, סמדר רייספלד "מכשכשים בזנב" הארץ 2.11.2012 (www.haaretz.co.il/magazine/the-edge/1.1854372).
- 35 הכוונה לאנשים החיים ללא קורת גג, ללא מרחב ביתי משלהם, בדיור שאינו בטוח או במגורים שאינם הולמים. שמוליק שיינטוך "חיים בשוליים – מדיניות כלפי אנשים חסרי בית בישראל, סקירת ספרות, בחינת מדיניות והמלצות" **מדינת ישראל משרד הרווחה והשירותים החברתיים** 11 (2008). להרחבה על הגדרה זו (שפותחה על ידי ETHOS – European Typology on Homelessness and Housing Exclusion) וכן להבחנה בין המונחים 'חסרי בית' ו'דרי רחוב' ראו גם עת"מ (ת"א) 11-10-20761 **האגודה לזכויות האזרח נ' עיריית תל אביב-יפו**, עמ' 11-12 (פסקה 5 לפסק הדין) (טרם פורסם, 19.11.2012) (להלן: פרשת האגודה לזכויות האזרח).
- 36 וזאת על אף שנעסוק בהמשך הדברים גם בהיבטים הקשורים באופן ישיר, יותר ופחות, לצרכים של חסרי הבית.
- 37 ראו Jeremy Waldron, *Community and Property - For Those Who Have Neither*, 10 THEORETICAL INQ. L. 161 (2009) (להלן: וולדרון). במאמר זה טען וולדרון, בין היתר, כי בכוונתו לבחון את העיצוב של הסכמה הרגולטורית החולשת על המרחב הציבורי עלינו ליתן דגש מיוחד לזכויות ולצרכים של קבוצת האנשים העלולה להיפגע באופן החמור ביותר מהדבר – קבוצת האנשים שאין להם כל מרחב פרטי משלהם וזקוקים למרחב הציבורי כדי לקיים את הפעילויות האנושיות הבסיסיות ביותר כגון לינה

- ועשיית צרכים. ראו בהקשר זה את פסק דינה המאלף של השופטת מ' אגמון-גונן בפרשת האגודה לזכויות האזרח, לעיל ה"ש 35, שאליה נשוב בהמשך הדברים.
- 38 יתרה מזו, וכפועל יוצא של תפיסתנו בהקשר זה, אנו סבורים כי השאיפה לכונן רחוב עירוני שיהווה מרחב משלים לניהול חיים עבור אוכלוסיות מגוונות אינה חייבת להתנגש עם השימושים ההכרחיים של חסרי הבית במרחב זה (ראו בהקשר זה וולדרון, לעיל ה"ש 37, עמ' 173 ואילך). זאת, בראש ובראשונה הואיל ולשיטתנו יש לשאוף לכינון של תודעה קולקטיבית המתייחסת לרחוב העירוני כאל מרחב מכיל, סובלני ומאפשר ולא כאל מרחב מדיר ואקסקלוסיבי. תפיסה חברתית הרואה בחסרי הבית מטרד המפריע לשימושים אנושיים אחרים ברחוב סופה להוביל להגבלת שימושים נרחבת בהרבה ולכינון של מרחב בעל אופי מגביל ומצמצם.
- 39 לדוגמה מרתקת ומעוררת השראה של בני נוער הפועלים למען קיומו של רחוב עירוני חיוני המשרת את צורכיהם ראו יהב דולב "בני נוער: רק לילדים עשירים יש מה לעשות בלילות" YNET 24.6.12 www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4245330,00.html: "מטרת המחאה הזו היא לשנות את תדמית העיר שינוי גדול, שיוביל לפריחה ומינוף כלכלי גם ביום וגם בלילה", אומר רו כהן, בן 17, ממובילי מחאת בני הנוער [...] 'אנו מסרבים לחיות במציאות בה בחופש הגדול העירייה מורה על סגירת כל העסקים בחצות כאילו אנחנו עיר מבוגרת וקשישה. אנו תובעים שינוי מציאות עגומה שבה הסיירת רואה בבני הנוער פרחים המהווים הפרעה, ולא אזרחים הרוצים ליהנות מהעיר שהם כה אוהבים. אנחנו לא נגד, אנחנו בעד, ולא רוצים למצוא אשמים אלא למצוא פתרונות".
- 40 מהדוח השנתי של עמותת עלם עולה כי אלפי בני נוער בשנה נמצאים משוטטים בלילות ברחובות ברחבי הארץ. לפי דיווחי העמותה, הגורמים שבגינם בני הנוער הללו פונים לעזרה מגוונים: קשיים ביחסים עם בני המשפחה, קשיים במערכות הבית-ספריות, צריכה והתמכרות לאלכוהול ולסמים, הערכה עצמית נמוכה, היעדר מסגרת תומכת והתנהגות אלימה. עוד עולה כי כ-15% מבני הנוער חווים קושי ניכר בהתמודדות עם גיל ההתבגרות וכן מחסור במענה מספק בסביבתם המשפחתית והבית-ספרית. ראו דוח עמותת עלם לשנת 2011, עמ' 16-17 www.elem.org.il/wp-content/uploads/2012/10/17-16-2011.pdf. דוח-שנתי-לשנת 2011.
- 41 חיים עומר המאבק באלימות ילדים – התנגדות לא אלימה 72 (2002).
- 42 בהקשר זה אפשר להתרשם מדבריהם של בני נוער שנשאלו על אודות תופעת השכירה של פקחים פרטיים כדי לגרשם ממוקדים שונים ברחבי העיר בשעות הלילה: "זאת בושה וחרפה", מסבירה אחת הצעירות, 'ניסינו להתווכח כי זה מקום ציבורי. ההורים שלנו יודעים שאנחנו יוצאים לפה קבוע. ברור שגם יש כאלה ששותים, אבל בשבילנו הכי נועז זה להתנדנד. באמת שאנחנו לא עושים כלום. סתם מעיפים אותנו'. [...] 'מה הוא מעיף אותנו? מה נלך הביתה נשכ כמו מסכנים, או נלך לפרדס ויאנסו אותנו, לאן נלך?', שואלת צעירה בת 16 בגני-תקווה". טלילה נשר, לעיל ה"ש 25.
- 43 כך, למשל, כאשר משפחה יהודית מבקשת להקים סוכה בחצר ביתה לכבוד חג סוכות אך המרחב הביתי שלה אינו מאפשר זאת, בני הבית מקימים את הסוכה תוך זליגה אל שטח הרחוב.
- 44 להצעה הקוראת לכינון מרחבים ציבוריים מובחנים המיועדים לשימושים של קבוצות אוכלוסיה שונות זו מזו ראו, למשל, Robert C. Ellikson, *Controlling Chronic Misconduct in City Spaces: Of Panhandlers, Skid Rows, and Public-Space Zoning*, 105 YALE L.J. 1165 (1996). לביקורת על הצעה זו ראו וולדרון, לעיל ה"ש 37, עמ' 183-188.
- 45 מובן שמזכויות אלה נגזרים אינטרסים נוספים כגון הצורך בשמירה על הסדר והניקיון ברחוב, בין היתר על ידי הסרת מכשולים פיזיים ומטרדים.
- 46 על האופן שבו נורמות מדירות (exclusive) מקרינות ממישור הקניין הפרטי למישור הקניין הציבורי ראו גם וולדרון, לעיל ה"ש 37.
- 47 וולדרון עמד אף הוא על הצורך המיוחד ליתן את הדעת, בעת הערכה של סכמה רגולטית נתונה, על הנזקים הנגרמים דווקא לגורמים החלשים ביותר (שם, עמ' 162-173). בהקשר דומה – בחינת ההצדקות

- למשטר הקנייני המקובל והשפעתו על אופן עיצובו של המרחב הציבורי – טען וולדרון כי יש לעשות מאמץ מיוחד כדי להעניק נופח אנושי ופרטיקולרי לנזקים האמתיים הנגרמים לגורמים באוכלוסייה המפסידים הכי הרבה ממשטר הקניין הפרטי. לשיטתו, אי-אפשר להתחבא מאחורי הצדקות חברתיות כלליות הנוטות לטשטש נזקים פרטיקולריים ולהבליעם במסגרת הרחבה והכוללת של הדיון.
- 48 ראו, למשל, Mark Purcell, *Citizenship and the Right to the Global City: Reimagining the Capitalist World Order*, 27 INTERNATIONAL JOURNAL OF URBAN AND REGIONAL STUDIES 564 (2003); DON MITCHELL, *THE RIGHT TO THE CITY: SOCIAL JUSTICE AND THE FIGHT FOR PUBLIC SPACE* (2003); David Harvey, *The Right to the City*, 53 NEW LEFT REVIEW 23 (2008). כפי שציין הרווי, המגמה השלטת כיום היא הפקרת הזכות לשימוש בעיר בידיהם של בעלי אינטרסים פרטיים או סמי-פרטיים. ראו שם, בעמ' 38:
- “The right to the city, as it is now constituted, is too narrowly confined, restricted in most cases to a small political and economic elite who are in a position to shape cities more and more after their own desires”.
- 49 בהקשר זה אפשר להצביע על גורם נוסף העשוי לסייע בהסברת האופן שבו המבנה המשפטי הקיים מכונן ומעוצב – תפיסת הסובייקט, הדומיננטית בחברה הישראלית. תפיסה זו ממשיגה במידה רבה את הפרט הישראלי כמי שאינו מעוניין באינטראקציה מרובה עם הזר, בהיותו מכוון בראש ובראשונה למקסום תועלתו האישית ולניסיון להתחמק ממצב שבו יימצא מקרים מהנאתו האישית כדי לקדם אינטרסים של קבוצות או של גורמים אחרים (שמא 'יצא פראיר'). לדיון מרתק בתפיסה זו ובהשלכותיה על עיצוב המרחב החברתי בישראל ראו בלנק – משפט ומרחב, לעיל ה"ש 11, במיוחד בעמ' 49-51. מטבע הדברים, תודעתו והווייתו של סובייקט כזה אינן מכוונות לחשיבה קולקטיבית של ממש, מצב קיומי החותר תחת האפשרות ליצור מציאות המבוססת על אמון, אחריות וערבות הדדית.
- 50 תפיסה זו מתכתבת באופן הדוק עם תמה דומיננטית נוספת בחברה המערבית (שלא נרחיב את הדיבור על אודותיה במסגרת זו) – קידוש הזכות לפרטיות, זכות המקושרת מעצם טבעה קשר הדוק למרחב הפרטי, המוגן היטב מפני אינטראקציה חיצונית לא רצויה.
- 51 ראו Pierre Bourdieu, *On the Family as a Realized Category*, 13 THEORY CULTURE & SOCIETY 19 (1996) (להלן: בורדייה – על המשפחה).
- 52 על הפעולה החוצצת ומבצרת של הדלת ראו גם פרק, לעיל ה"ש 21, בעמ' 52: "מתגוננים, מתבצרים. הדלתות בולמות ומפרידות. הדלת שוברת את החלל, חוצה אותו, מונעת אוסמוזה, קובעת חציצה: מצד אחד, יש אני והבית שלי, תחום הפרט, הביתי [...] מצד שני, יש אחרים, האנשים רשות הרבים, התחום הפוליטי. אי-אפשר להחליק בחשאי מן האחד אל השני, אין עוברים מן האחד לשני, לא בכיוון הזה ולא בכיוון הזה: צריך סיסמת מעבר, צריך לעבור את הסף, צריך להוכיח כשרות, צריך ליצור קשר, כפי שאסיר יוצר קשר עם החוץ" (ההדגשה במקור). ראו גם בורדייה – על המשפחה, לעיל ה"ש 52, בעמ' 20.
- 53 השימוש במונח 'מדיניות משפטית' כולל מגוון רחב של הסדרים משפטיים, לרבות תקנות, חוקי עזר ופסקי דין.
- 54 ראו דני פילק ואורי רם "עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית (עד כה): ניתוח סוציו-פוליטי" תאוריה וביקורת (גרסה מורחבת של המאמר צפויה להתפרסם בגיליון 41 של כתב העת) theory-and-criticism. vanleer.org.il/pdf/FilkRamMaabada.pdf (להלן: פילק ורם).
- 55 ראו בג"ץ 148/79 סער נ' שר הפנים (פורסם בתקדין, 31.5.1979), פסקה 2 לפסק הדין של השופט (כתוארו אז) אהרן ברק; פילק ורם גורסים כי העובדה שמחאה זו התחוללה ברחובות באמצעים חוץ-פרלמנטריים נובעת ממשבר ואי-אמון כולל במערכת הפוליטית. ראו ה"ש 55 לעיל.
- 56 עת"מ 6095-07-12 חצב ואח' נ' עיריית תל אביב (טרם פורסם, 23.7.2012), סעיפים 7-8 לפסק הדין (להלן: פרשת חצב). בפסק הדין בפרשת חצב הובאו דבריהם של תושבי שדרות רוטשילד בבקשתם להצטרף כמשיבים לעתירה שהוגשה נגד פינוי המאהלים בקיץ 2011: "המבקשים נשכו שפתותיהם

במשך כל חודשי הקיץ, ימים בהם העותרים ומוחים אחרים שהו בשדרה, כאשר שיגרת חייהם הפכה במשך תקופה ארוכה וממושכת לגיהינום של ממש כתוצאה ממפגעים מטרדים ומכשולים שהוצבו בשכונת המגורים, לרבות על המדרכות, השטחים הצמודים למדרכות, גלשו לכיוון הכביש וחסמו כמעט לחלוטין מעבר להולכי רגל. בזמן ששבוועות רבים נמנעה מהם הזכות להינות, לעבור ולהשתמש בשטחים הציבוריים הירוקים, בגינות המשחקים לילדים ובשכילי האופניים. התושבים סבלו ממצוקת חניה קשה ועומסי תנועה כבדים, עשרות אלפי מבקרים ביום, מפגעי רעש וריח קשים מנשוא וכיו"ב" (פסקה 8 לפסק הדין).

- 57 נוהל מספר 834, עיריית תל-אביב-יפו, נכנס לתוקף ביולי 2012 (להלן: הנוהל).
www.acri.org/he/wp-content/uploads/2012/07/tents-nohal.pdf
- 58 שם, בסעיף ג.5 (ההדגשה הוספה).
- 59 סעיף 4.2 לנוהל קובע כי קיום אירועים בכיכר רבין, ברחבת בית אריאלה וברחבת הסינמטק יהיה כרוך בתשלום.
- 60 פרשת חצב, לעיל ה"ש 57.
- 61 סעיף 39 לחוק עזר לתל אביב-יפו (שמירת הסדר והניקיון), התש"ם-1980.
- 62 אשר לשימוש שביקשו העותרים בפרשת חצב לאפשר – הקמת מאהלים בשדרות מרכזיות ברחבי העיר – ציטט בית המשפט מתוך עת"מ 11-09-18742 שפיר נ' חולדאי (פורסם בנבו, 18.9.2011), פסק הדין בעתירתם של מוחים נגד פינוי מאהלי המחאה בקיץ 2011: "מדובר במפגע של ממש ומטרד קשה לדיירי השכונה הסובלים ממפגעי תחבורה מריחות אשפה ופסולת, פגיעה בשדרות, חיבור חשמל פיראטי, רעש, עשיית צרכים גם בחצרות הבתים, דבר הגורם לצחנה ולמזיקים, חשש לבריאותם ולביטחונם, הימצאות נרקומנים במאהל ובחצרות (כפי שהוצג בתמונה ע"י השכנים) וכיו"ב, מצב המגיע עד כדי אנרכיה שיש לשים לה קץ". פסקה 8 לפסק הדין בעניין חצב, לעיל ה"ש 57.
- 63 ראו, למשל, את היוזמה "1000 שולחנות ממאהל למעגל" שבמסגרתה הוצבו שולחנות וכיסאות ברחובות עירוניים של 15 יישובים בארץ והתקיימו דיונים פתוחים לקהל בסוגיות חברתיות j14.org.il/articles/5060. כן ראו את קואופרטיב "שלנו", יזמה של אנשים שנפגשו במאהל נורדאו במהלך המחאה החברתית בקיץ 2011, שמטרתה להפעיל עסקים חברתיים ולייצר אלטרנטיבה שתהווה רף ערכי לעולם העסקי אגב הוולת יוקר המחייה: shelanoo.co.il.
- 64 פרשת חצב, לעיל ה"ש 57, בפסקה 12 לפסק הדין.
- 65 פרשת חצב, לעיל ה"ש 57, בפסקה 9 לפסק הדין.
- 66 עתם (ת"א) 11-11-44629-11 ואח' נ' עיריית תל אביב יפו (פורסם בנבו, 29.12.2011) (להלן: פרשת אמסלם).
- 67 לראיה הוצע לעותרים סכום כספי מסוים בתמורה לפינוי ללא התנגדות, אך דובר בסכום שעתיד היה להספיק לחודש אחד של שכר דירה בלבד (6,270, ליחיד, 10,000 למשפחה). שם, בעמ' 5.
- 68 שם, בעמ' 10.
- 69 שם, בעמ' 8.
- 70 שם, בעמ' 7.
- 71 דוגמאות לא ממצות לנורמות מעין אלה אפשר למצוא בתקנות למניעת מפגעים (מניעת רעש), התשנ"ג-1992; בסעיף 186 לחוק העונשין, התשל"ז-1977 (להלן: חוק העונשין) וברע"פ 10141/09 בן חיים נ' מדינת ישראל (פורסם בנבו, 6.3.2012); בסעיף 235 ו-242 לפקודת העיריות [נוסח חדש] (להלן: פקודת העיריות), וכן בסעיפים 44(א) ו-58 לחוק עזר לתל-אביב-יפו (שמירת הסדר והניקיון), התש"ם-1980.
- 72 סעיף 151 לחוק העונשין. ברע"פ 4760/98 נדיה מטר ואח' נ' מדינת ישראל, (לא פורסם, 29.7.1998) הביע כב' המשנה לנשיא (כתוארו אז) שלמה לויין את השקפתו לגבי היישום של סעיף 151 לחוק העונשין באומרו: "כל עוד סעיף 151 לחוק העונשין, התשל"ז-1977 – לא בוטל, אין כל דרך למחקו מספר החוקים על דרך של פסיקה. מקובל עלי שיש לפרש סעיף זה על דרך הצמצום".

- 73 מונחים כגון 'סוד סביר לחשוש', 'מעשה שיפר את השלום', 'ללא צורך', 'ללא עילה מספקת'. בפסק הדין עפ"ג (ת"א) 55610-01-12 מדינת ישראל נ' אבני ואח' (טרם פורסם, 24.10.2012), שדן בערעור של המדינה על זיכוי מעברה של התקהלות אסורה, טענה המדינה כי גם התקהלות המביאה להאטת התנועה ולגרימת עומס עשויה להביא להתגבשות העברה. טענתה זו נדחתה.
- 74 דוגמה לכך מופיעה בסעיף 249(8) לפקודת העיריות, המטיל איסור מפורש על גבייה של דמי כניסה לגנים ציבוריים בתחום של רשות מקומית. נורמה זו משקפת תפיסה הרואה גנים ציבוריים כמרחב חיוני שראוי להיות נגיש עבור כלל האוכלוסייה ולפיכך מסירה את אחד החסמים העיקריים העשויים לסכל תכלית זו. דוגמה נוספת מופיעה בחוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ח-1998, המקדם תפיסה הקוראת להגברת הפיקוח והאחריות ההרדית לביטחון של אנשים במרחב הציבורי. חקיקה מעין זו אמנם אינה אופטימלית כל עיקר – שכן השימוש בחובה פוזיטיבית שבצדה סנקציה פלילית הוא מרחיק-לכת ואף עלול במובנים מסוימים לחטוא למטרה – אך יש בה כדי להדגים מדיניות משפטית המקדמת תפיסה אינטגרטיבית יותר בכל הנוגע למהות של הרחוב העירוני.
- 75 פרשת האגודה לזכויות האזרח, לעיל ה"ש 35 בעמ' 13.
- 76 בהקשר זה עמד בית המשפט על 'ביותן' של פעולות קיום יום-יומיות (כגון בישול, אכילה, רחצה ושינה), שנעשו בעבר במרחב הציבורי כדבר שבשגרה. שם, בעמ' 15. בהקשר זה ציון כי עמידה על התהליכים ההיסטוריים שהשפיעו על הכינון של המרחב הציבורי – אגב הדגשת מאפייניהם הנסיבתיים והקונטינגנטיים – מהווה צעד משמעותי בביקוע התפיסה הרואה את הכינון הנוכחי כמצב דברים טבעי ובלתי-ניתן לשינוי.
- 77 שם, בעמ' 17.
- 78 במילותיו: לביצוע פעולות קיום. ראו שם, בעמ' 25 לפסק הדין: "לאור האמור לעיל ניתן לומר כי הכל זכאים לשהות במרחב הציבורי, אותו 'רכוש משותף' שנועד לטובתו של הציבור בכללותו. חסרי הבית רשאים לבצע פעולות קיום במרחב הציבורי. על כן כל הדרה או נסיון להרחקה של חסרי בית מהמרחב הציבורי בו הם שוהים בניגוד לרצונם (גם אם למרחב ציבורי אחר או אף למעון או מקלט), מהווה פגיעה בראש ובראשונה בעצם קיומם, בכבודם, בחירותם, ובזכות התנועה שלהם, כפי שאפרט להלן".
- 79 שם, בעמ' 20.
- 80 ראו שם, בעמ' 28: "כאשר מפנים ציוד של חסרי בית כשהם ישנים עליו או מתחתיו, או לוקחים ציוד שלהם במטרה להרחיקם מהמרחב הציבורי בו הם נמצאים, למעשה מונעים מהם להתקיים. פוגעים פגיעה חמורה עוד יותר בכבודם להתקיים ולו במרחב הציבורי, לישון במקום בו בחרו לישון במרחב הציבורי. לישון בחברת חסרי בית אחרים. הדבר פוגע בזכויותיהם הבסיסיות ביותר – הזכות להתקיים וכבודם כבני אדם, ממנו נגזרת הזכות לנהל את חייהם כחסרי בית בכל מרחב ציבורי שירצו".